

Funcionament i evolució del sistema punitiu espanyol

Daniel Varona Gómez

PID_00202672

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. La presó	7
1.1. Protagonisme i creixement	7
1.2. Ús excessiu de la presó a Espanya?	20
1.3. Quina delinqüència a la presó?	26
1.4. Quins delinqüents a la presó?	27
2. Les penes alternatives a la presó	30
2.1. Origen i evolució	31
2.2. Fonament i objectius d'un sistema de penes alternatives a la presó	35
2.3. El sistema espanyol de penes alternatives a la presó: esquema general i evolució	37
2.4. Problemàtica de les penes alternatives a la presó a Espanya	44
2.4.1. Desempresonar o augmentar la xarxa penal?	44
2.4.2. Hi ha un model de penes alternatives a Espanya?	50
Resum	53
Exercicis d'autoavaluació	55
Solucionari	57
Glossari	58
Bibliografia	59

Introducció

En aquest mòdul analitzarem l'evolució del sistema punitiu espanyol, fonamentalment des del CP de 1995, encara que a vegades també des de la mateixa instauració de la democràcia a Espanya. Com veurem, si hi ha una paraula que pot resumir aquesta evolució és *expansió*. L'activitat dels diferents agents implicats en el càstig i del sistema penal en conjunt ha experimentat un creixement sostingut en les últimes dècades. Una clara prova d'això és, com veurem, que la manifestació més crua del càstig penal, això és, la presó, amb alguns alts i baixos, ha augmentat de manera exponencial en l'última dècada, i ha situat el nostre país com un dels països europeus amb una taxa més alta de presos per habitant. En connexió amb això, també estudiarem l'evolució de les penes alternatives a la presó, concebudes precisament per a evitar que la presó sigui considerada la resposta prioritària davant del delictes.

Objectius

En aquest mòdul volem assolir els objectius següents:

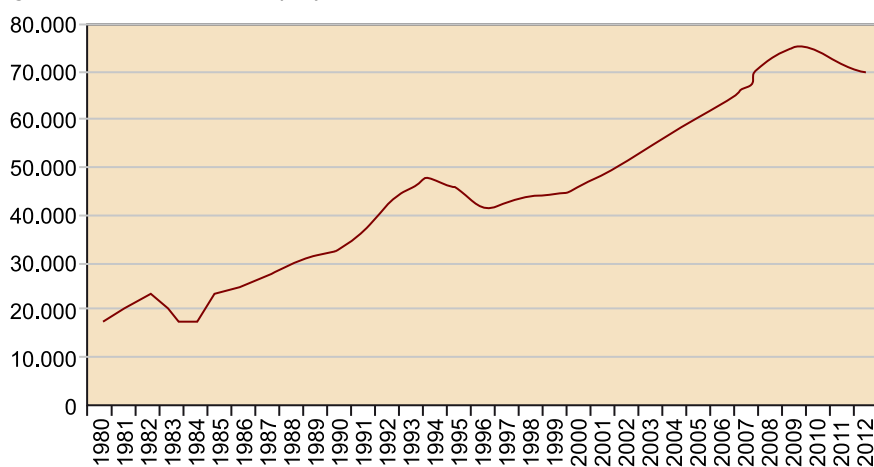
- 1.** Conèixer l'evolució del sistema punitiu espanyol, en particular de la presó i la resta de sancions penals.
- 2.** Estudiar l'evolució i el fonament de les penes alternatives a la presó per a poder-ne valorar críticament l'ús que en fa el legislador i els jutges penals.
- 3.** Oferir-vos eines per a valorar l'evolució del sistema punitiu espanyol.

1. La presó

1.1. Protagonisme i creixement

Les dades sobre l'evolució de la població reclusa a Espanya en els últims trenta anys ens mostren que hi ha dos períodes bàsics de creixement, que abracen pràcticament dues dècades. En primer lloc, de 1985 a 1994, i en segon lloc, de 2000 a 2009.

Figura 1. Població reclusa a Espanya

Font: INE (excepte dades de 2012, extretes del Ministeri de l'Interior, Secretaria General d'Institucions Penitenciàries, dades de desembre de 2012, que es poden consultar a <http://www.institucionpenitenciaria.es>)

Com es pot observar, la població reclusa espanyola gairebé s'ha multiplicat per quatre en aquesta època, de manera que ha passat dels 17.261 interns de 1980 als 68.597 d'ara (desembre de 2012) i va arribar a la cota màxima el 2009, on es van comptabilitzar 76.079 interns.

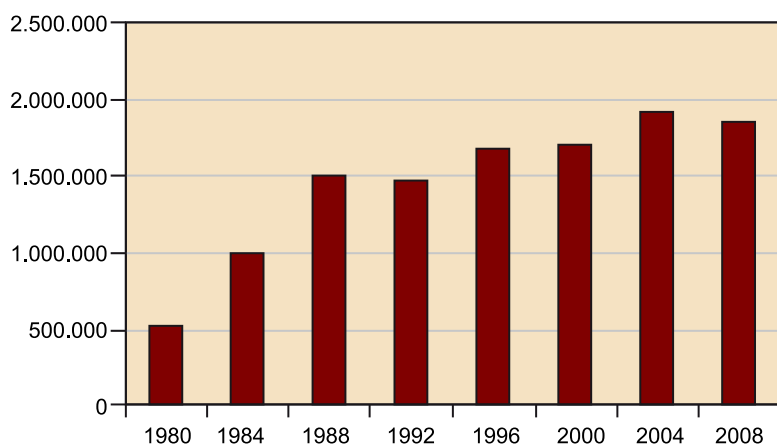
Certament, Espanya ha experimentat també un important creixement demogràfic en aquestes dècades. Per això, a l'hora d'estudiar l'evolució de la població carcerària se sol emprar un índex propi que és la taxa de reclusos per 100.000 habitants. Tenint en compte aquest índex, les xifres indiquen igualment un augment exponencial de més del triple, perquè s'ha produït un increment del 221%, des d'una taxa de 46 reclusos per 100.000 habitants el 1980 fins a una taxa de 149 el 2012. De fet, com veurem, aquesta taxa s'ha reduït en els últims tres anys, ja que va arribar a ser de més de 160 el 2009 i va situar Espanya aquell any com el primer país en taxa de reclusos per habitants a l'Europa occidental.

Davant d'aquestes dades, és clar, la primera qüestió principal que es planteja és a què es deu aquest augment tan important de la població reclusa al nostre país.

Certament, la primera explicació que s'ha d'estudiar és la que relaciona aquest augment de població carcerària amb la que en seria la **causa natural**, això és, l'augment de la delinqüència. De fet, esperaríem que un creixement de la delinqüència en un país es veiés reflectit en un augment paral·lel de les condemnes penals i finalment dels interns a la presó. Per això, com diem, la primera causa que se sol analitzar a l'hora d'explicar l'augment tan rellevant de presos al nostre país fa referència a la discussió sobre l'augment de la delinqüència.

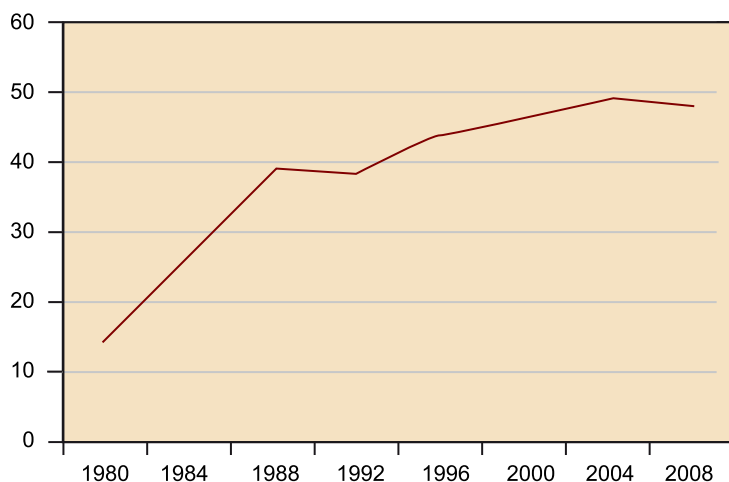
Doncs bé, aquesta possible explicació sembla que només és plausible pel que es refereix al primer període històric esmentat d'augment de la presó (la dècada de 1985 a 1994). Això és així perquè, efectivament, el nostre país va assistir en els anys vuitanta a un augment rellevant de la delinqüència registrada per la policia (que se sol vincular amb els problemes que en aquesta època es van derivar de l'addicció a les drogues, particularment l'heroïna), tal com es pot apreciar en els gràfics següents extrets de García España i altres (2010):

Figura 2. Evolució dels fets (delictes i faltes) coneguts per la policia (1980-2008)

Font: anuaris estadístics MIR

Figura 3. Evolució de la densitat delictiva a Espanya. Índex per 1.000 habitants

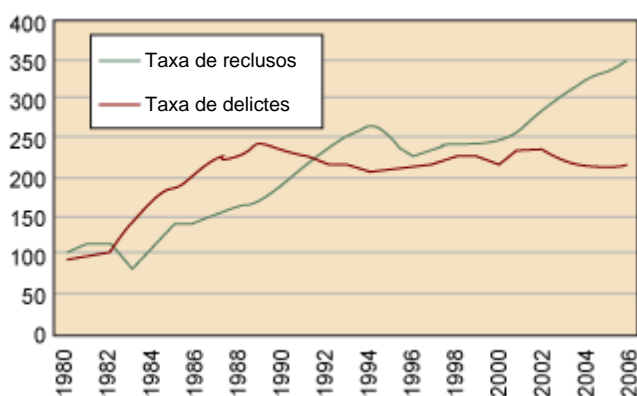

Font: dades del MIR i de l'INE

En concret, les xifres mostren que el 1980 la policia va registrar al nostre país aproximadament 400.000 delictes, mentre que el 1989 aquesta xifra ja ascendia a 1.000.000 (un increment del 150%). Si es tenen en compte delictes i faltes, les xifres respectives d'aquests anys són 500.000 i 1.500.000 (un augment del 200%).

La relació entre aquest augment de la delinqüència registrada i la població penitenciària es pot apreciar en el gràfic següent extret de González (2011), en el qual, prenent com a base el 1980, s'analitza la relació (creixent o decreixent) entre delinqüència registrada (taxa de delictes) i població reclusa:

Figura 4. Evolució de la taxa de reclusos (presos per cada 100.000 habitants) i la taxa de delictes (delictes per cada 100.000 habitants) (1980 = 100)

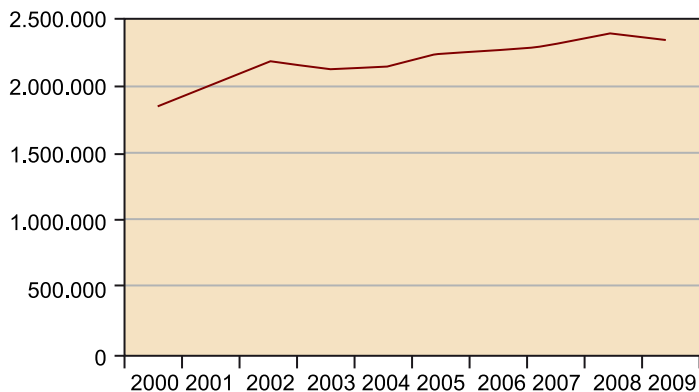
Font: Ignacio González Sánchez (2011). "Aumento de presos y código penal. Una explicación insuficiente". *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología* (núm. 4, vol. 13)

Com es pot apreciar, el gràfic mostra que l'augment de delictes registrats dels anys vuitanta coincideix amb l'augment paral·lel de la població carcerària en aquest període. Com veurem, a més, aquest augment de delinqüència registrada o oficial en els anys vuitanta és el reflex d'un increment real del delicte, tal com es pot apreciar en les escasses enquestes de victimització que hi ha al nostre país.

També es pot observar, però, que en el segon període d'increment de població reclusa al nostre país (2000-2009), la mateixa explicació ja no és vàlida. Els delictes registrats aquesta dècada segueixen una tendència de relativa estabilitat (amb pujades i baixades no gaire brusques), mentre la xifra d'interns a la presó puja continuadament i acceleradament.

Les dades que Espanya proporciona a l'Eurostat sembla que també confirmen l'estabilitat de la delinqüència registrada al nostre país en la primera dècada d'aquest segle. Certament, al principi d'aquesta dècada es va produir un augment important de la delinqüència registrada, però després les xifres mostren estabilitat i a més aquest augment no té relació amb el creixement exponencial i sostingut de la població reclusa.

Figura 5. Delictes registrats a Espanya

Font: Eurostat (l'últim informe a què es pot accedir es pot consultar a <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/crime/publications>)

Arribats a aquest punt, cal advertir que qualsevol relació que es vulgui establir entre augment (o descens) de la delinqüència i població carcerària s'ha d'enfrontar a un seriós problema al nostre país, que és l'absència de dades fiables sobre delinqüència. Com és ben sabut, es considera que les dades policials sobre delinqüència (l'anomenada, per això, **delinqüència registrada** o oficial) presenten certs biaixos i deficiències que impedeixen considerar-los una font fiable sobre la delinqüència. A això a vegades se sol replicar que si bé no es podrien considerar un bon indicador de delinqüència pel que es refereix als nombres totals (el volum), sí que serien una bona font de **dades longitudinals**¹. Això és així perquè, amb independència dels biaixos o deficiències que presentin les dades de delinqüència registrada, aquests biaixos i deficiències es repetirien al llarg dels anys.

⁽¹⁾ Que permeten mesurar l'evolució d'un fenomen –en aquest cas, la delinqüència– durant un període.

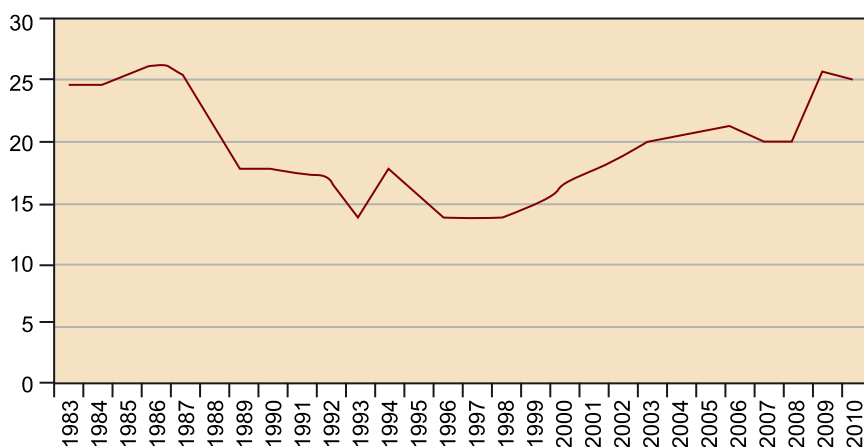
Al nostre país, però, les dades de delinqüència registrada sembla que tampoc no permeten gaire fiabilitat, ni tan sols com a indicador de l'evolució temporal (longitudinalment) del fenomen. Això passa, en primer lloc, perquè hi ha evidències que la policia ha variat a vegades la manera de registrar els delictes, cosa que posa en qüestió l'assumpció relativa que aquest procés s'ha mantingut estable en el temps. En segon lloc, a Espanya, a causa del desplegament gradual de les policies autonòmiques (en particular els Mossos d'Esquadra a Catalunya i l'Ertzaintza al País Basc), no és clar si les dades subministrades oficialment en l'última dècada incorporen o no totes les parts del territori i els delictes registrats per aquests cossos autonòmics. I en tercer lloc, el mateix Ministeri de l'Interior ha variat la manera de publicar i presentar les dades oficials sobre delinqüència, en la línia d'oferir cada vegada menys informació. Així, d'unes estadístiques bastant completes s'ha passat en els últims anys a oferir un "balanç de criminalitat" que presenta serioses llacunes.

Així no és d'estranyar que hi hagi acord entre els criminòlegs espanyols a assenyalar que les dades sobre delinqüència registrada al nostre país s'han de prendre amb cautela a l'hora d'establir conclusions que s'hi basin.

Per tot plegat, al nostre país és encara més recomanable tenir enquestes de victimització com a instrument per a mirar de mesurar la delinqüència. Com és sabut, en general les enquestes de victimització es consideren una mesura més bona de la delinqüència real, fins i tot encara que presentin, és clar, les seves pròpies deficiències. Desgraciadament, a l'absència de dades oficials fiables sobre delinqüència hi hem d'afegir la falta d'enquestes específiques de victimització d'abast nacional, a l'estil de *British Crime Survey*, al nostre país. No obstant això, disposem de certa informació que es pot extreure de diversos instruments.

Així, ja fa molts anys que Barcelona duu a terme la seva pròpia enquesta de victimització d'àmbit local. Les dades que se'n poden extreure són les següents:

Figura 6. Evolució de les taxes de victimització a Barcelona (%)

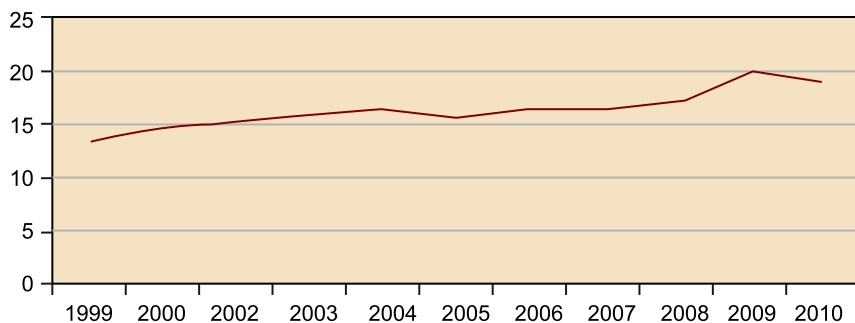

Font: Enquesta de seguretat pública de Catalunya (2011)

Com es pot apreciar, les dades ratifiquen que la dècada dels vuitanta va ser una època d'elevada delinqüència si es compara amb els anys noranta i la primera part de la primera dècada del segle XXI.

Per la seva banda, a Catalunya, des de finals dels anys noranta, es fa una "enquesta de seguretat pública" que també recull dades de victimització. Les xifres mostren una certa estabilitat encara que amb una tendència lleugerament a l'alça.

Figura 7. Evolució de les taxes de victimització a Catalunya (%)

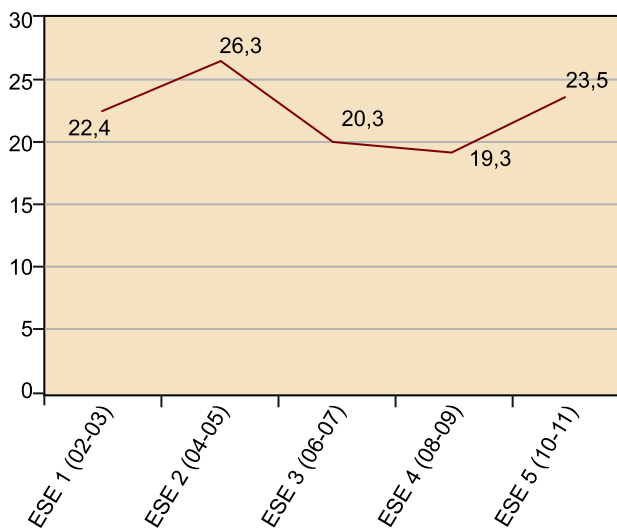
Font: Enquesta de seguretat pública de Catalunya (2011)

Aquí també ens podem referir a les dades que proporciona l'Enquesta social europea. Aquesta enquesta no està dissenyada específicament per a mesurar la victimització o la seguretat, però des de la primera edició (2002-2003) s'hi formula la pregunta següent, que es pot estimar un indicador (encara parcial) de victimització:

“En els últims cinc anys, vostè o algun membre de casa seva, ha estat víctima d'un robatori o una agressió?”.

D'altra banda, es tracta d'una enquesta d'àmbit estatal que fa servir una metodologia rigorosa. Doncs bé, les dades longitudinals que indica aquesta enquesta mostren una certa estabilitat (amb alguna oscil·lació a l'alça o a la baixa) de la victimització.

Figura 8. Victimització (Enquesta social europea, Espanya)

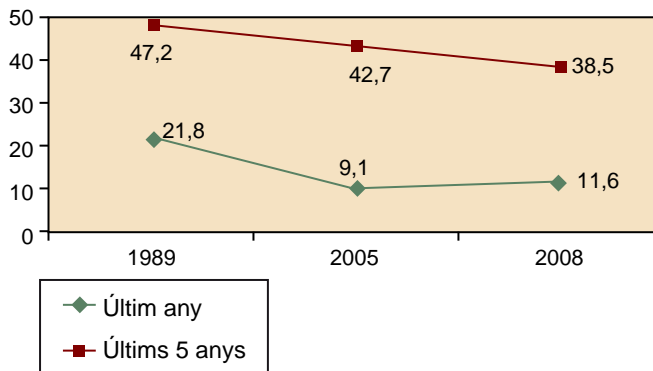
Font: ESE (es mostra el percentatge de respostes afirmatives a la pregunta sobre victimització)

Finalment, com que es tracta d'una enquesta d'àmbit nacional i referida específicament a la victimització val la pena d'aturar-se un moment en els resultats de la coneguda Enquesta internacional del delictes (International Crime Victim). Lamentablement, Espanya només ha participat en dues rondes d'aquesta enquesta: la que es va dur a terme el 1989 i la que va tenir lloc en el context europeu el 2005 (EU ICS). No obstant això, també tenim dades referides al 2009 gràcies a l'esforç dels investigadors de l'**Observatori de la Delinqüència** (Institut Andalús Interuniversitari de Criminologia, Universitat de Màlaga), que van replicar l'enquesta aquell any utilitzant una mostra representativa de la població espanyola. Així, en total disposem de dades de victimització fiables i comparables longitudinalment per a tot el territori estatal de la sèrie 1989-2005-2009.

Doncs bé, els resultats d'aquesta comparació mostren que les taxes de victimització sembla que van descendir de manera notable entre 1989 i 2005, de manera que tornen a corroborar que la dècada dels vuitanta va haver de ser una època amb un elevat índex de delinqüència si es compara amb els anys

següents. Per la seva banda, entre 2005 i 2009 sembla que es va produir un lleu augment en la taxa de victimització, que malgrat això queda lluny del descens acumulat des de 1989. Tot això es pot apreciar amb detall en el gràfic següent:

Figura 9. Tendència de l'evolució de la prevalença relativa a la victimització a Espanya (10 delictes) (%)

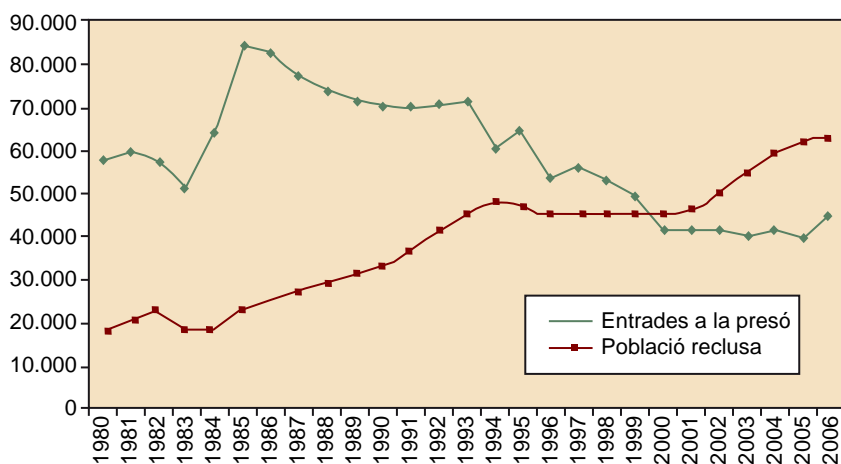
Font: Elisa García España i altres (2010). "Evolució de la delinqüència en Espanya: anàlisi longitudinal con encuestas de victimización". *Revista Española de Investigación Criminológica* (núm. 2, vol. 8)

En definitiva, tot apunta al fet que el primer període d'augment de la població reclusa al nostre país (1985-1994) es deu sobretot a un augment paral·lel de la delinqüència (real i registrada). No obstant això, quant al segon període (2000-2009), ja no sembla vàlida la mateixa explicació i per això s'han d'explorar altres hipòtesis.

Entre les hipòtesis explicatives de l'augment de presos en aquest segon període (la primera dècada d'aquest mil·lenni), destaquen en la literatura criminològica espanyola les dues següents:

- En primer lloc, l'augment en la durada efectiva de les penes de presó.
- En segon lloc, l'elevació de la pena per a certs delictes que va tenir lloc en el CP de 1995 i en reformes posteriors. Vegem breument aquestes dues explicacions.

En primer lloc, pel que es refereix a l'augment de la durada efectiva de les penes de presó, es tracta d'una explicació que té un suport empíric sòlid. En aquest sentit, el primer que se sol destacar és que l'augment de presos de la primera dècada d'aquest segle ha tingut lloc, tal com es pot apreciar en el gràfic següent, sense que al seu torn hagi incrementat el nombre d'entrades a la presó, almenys fins al 2006 (cosa que, d'altra banda, corrobora que no és l'augment de la delinqüència el que hi ha al darrere del que ha passat en aquest període). Això és, si augmenta el nombre de presos però les xifres mostren que no s'ha incrementat el nombre de persones que són enviades a presó, sembla que l'explicació només pot ser que els qui hi entren s'hi estan més temps.

Font: Direcció General d'Institucions Penitenciàries i Conselleria de Justícia del Govern a Catalunya

Com a explicació d'aquest augment en la durada efectiva de les penes de presó, aquí fonamentalment s'al·ludeix a la progressiva reducció dels beneficis penitenciaris, que en la pràctica havien aconseguit escurçar de manera rellevant la durada de la pena de presó. Així, ja amb l'entrada en vigor del CP de 1995 es va eliminar el benefici penitenciari més important: la reducció de penes pel treball, que depenent de la modalitat podia comportar un escurçament de la pena de presó de fins a la meitat. I unes reformes posteriors del CP van fer més restrictiva la concessió d'altres beneficis penitenciaris, en particular, la llibertat condicional i l'accés al tercer grau.

Hi ha alguna recerca que ha pogut documentar l'efecte real d'aquests beneficis penitenciaris (l'existència i inexistència de beneficis). Així, per exemple, un estudi fet a Catalunya, amb una mostra de persones excarcerades el 1997 (condemnades, per tant, d'acord amb el CP de 1973, en què regia la redempció de pena pel treball), va poder determinar que el percentatge de compliment efectiu de la condemna imposada per aquesta mostra era del 36,7% (Luque, Ferrer i Capdevila, 2005). Per tant, certament, amb l'anterior CP la durada efectiva de les penes distava molt de la seva durada "nominal" (pena establerta en la llei). Sembla clar, però, que l'eliminació d'aquest benefici penitenciari i la progressiva reducció dels altres ha acostat molt la durada nominal a la durada real de la pena. De fet, en les successives recerques que s'han dut a terme a Catalunya prenent com a base una mostra de presos excarcerats ("La reincidència penitenciària a Catalunya", que ja té tres edicions que estudien, respectivament, excarcerats el 1987, 1997 i 2002), s'aporten dades que corroboren aquesta intuïció:

Temps de condemna efectiva (%)	1997	2002
De 0 a 4 anys	89,3	63,3
De 4 a 12 anys	9,8	
De 4 a 10 anys		31,2
Més de 10 anys	0,8	5,5

Font: "La reincidència penitenciària a Catalunya" (2005, 2009)

Temps de condemna efectiva (%)	1997	2002
Més de 12 anys		
Temps de condemna imposada judicialment (dies)	1.537	1.003,6

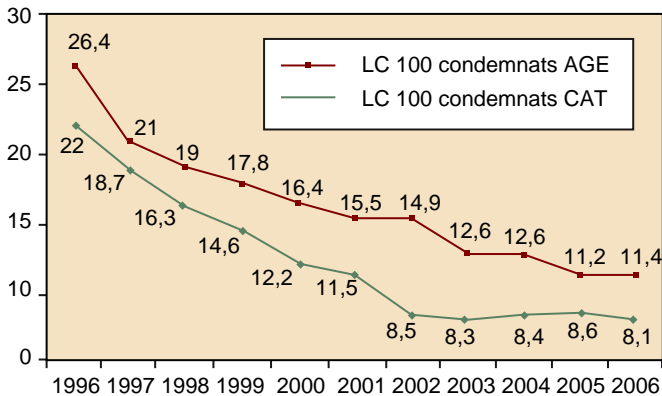
Font: "La reincidència penitenciària a Catalunya" (2005, 2009)

Com es pot observar, els excarcerats conforme a l'antic CP, malgrat que tenen una condemna base (condemna imposada pel jutge) més gran (de mitjana 1.537 dies), estan menys temps a la presó, perquè gairebé el 90% compleix una condemna efectiva entre zero i quatre anys. Per la seva banda, els excarcerats conforme al CP vigent (CP de 1995), fins i tot tenint una condemna base més petita (de mitjana 1.003,6 dies), passen més temps a la presó (entorn del 40% hi està més de quatre anys, quan amb l'antic CP era de cap a un 10%).

A més, disposem de dades sobre temps mitjà d'estada a la presó, que indiquen que aquesta estada gairebé s'ha duplicat des de la vigència del nou CP, de manera que ha passat de 9,7 mesos el 1996 a 16,9 mesos el 2008 (Consell d'Europa, *Space*, 2009). El fet significatiu és que les dades esmentades més amunt sobre mostres d'excarcerats a Catalunya revelen que aquesta estada mitjana a la presó no ha augmentat perquè arribin condemnes penals més severes (de fet, el temps mitjà de condemna ha disminuït).

Pel que fa a la reducció d'altres beneficis penitenciaris, com la llibertat condicional, les dades disponibles també són clares:

Figura 10. Llibertats condicionals per 100 condemnats

Font: Cid (2008)

Nota: AGE: Administració General de l'Estat, CAT: Catalunya

La segona explicació que se sol donar a l'augment de la població reclusa a Espanya en la dècada 2000-2009 té a veure amb l'enduriment paral·lel de la legislació penal al nostre país. En particular s'al·ludeix al fet que el CP de 1995 va endurir el tractament penal de delictes tan comuns com els delictes contra el patrimoni (robatoris, furt) i els delictes contra la salut pública. Això es pot apreciar en la taula següent:

Taula 1. Comparativa de penes del Codi penal de 1973 (i reformes successives) i del CP de 1995

Delictes	Codi penal de 1973 (amb les reformes successives de 1983 i 1988)			Codi penal de 1995
	Pena mínima	Pena mínima efectiva (amb redempció ordinària)	Pena mínima efectiva (amb redempció ordinària i extraordinària)	Pena mínima i efectiva
Furt	1 mes	20 dies	15 dies	6 mesos
Robatori amb força	6 mesos	4 mesos	3 mesos	1 any
Robatori a casa habitada	50 mesos	36 mesos	25 mesos	24 mesos
Robatori	6 mesos	4 mesos	3 mesos	24 mesos
Robatori armat	50 mesos	36 mesos	25 mesos	42 mesos
Tràfic de drogues (dures)	28 mesos	18 mesos	14 mesos	36 mesos
Lesions	1 mes	20 dies	15 dies	6 mesos
Violació	12 anys	8 anys	6 anys	6 anys
Homicidi	12 anys	8 anys	6 anys	10 anys

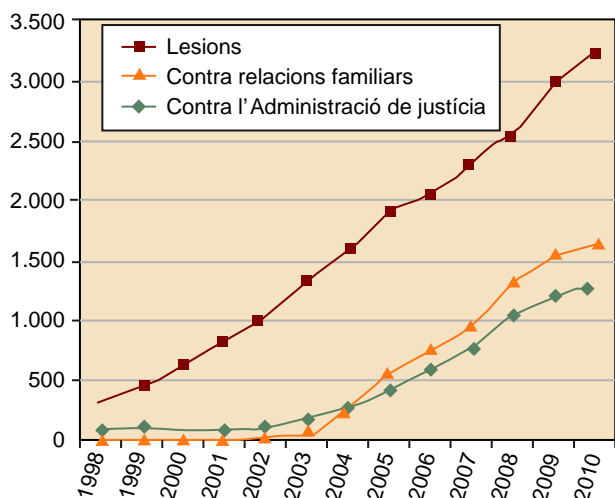
Font: Cid (2008)

Nota: delictes bàsics sense circumstàncies agreujants ni atenuants

Si sumem condemnes més severes (producte d'un augment de la severitat de la llei penal) i reducció de beneficis penitenciaris, s'aconsegueix explicar l'augment de la població reclusa, malgrat que, com hem vist, la delinqüència durant aquests anys no es va incrementar de manera rellevant.

A tot això s'hi han d'afegir algunes reformes penals modernes que han significat un enduriment de la llei penal respecte d'un determinat tipus de delinqüència. Probablement, les que han tingut més impacte en el sistema penal són les relatives a la violència de gènere i els delictes contra la seguretat del trànsit.

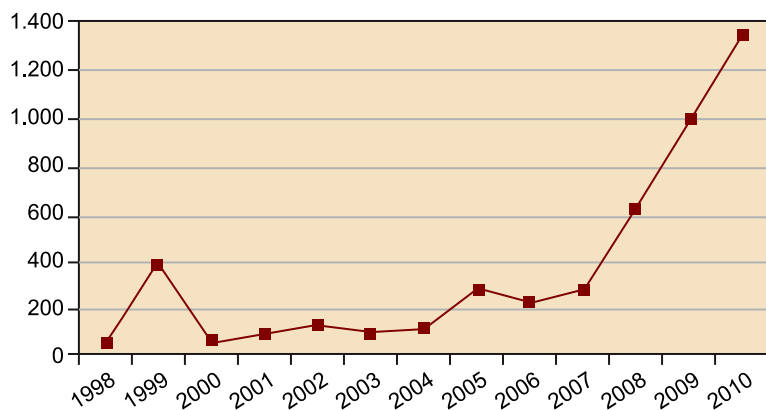
Pel que es refereix a la violència de gènere, des de les reformes penals de 2003 i 2004 és indiscutible que el legislador penal presta una atenció preferent al tema. No és d'estranyar per això que totes les dades indiquin un increment espectacular de les condemnes per delictes relacionats amb aquesta violència després de tals reformes. Doncs bé, això sens dubte ha tingut un impacte en les xifres de presó, tal com es pot observar en el gràfic següent sobre població reclusa en relació amb el delicte pel qual han estat condemnats:

Font: INE

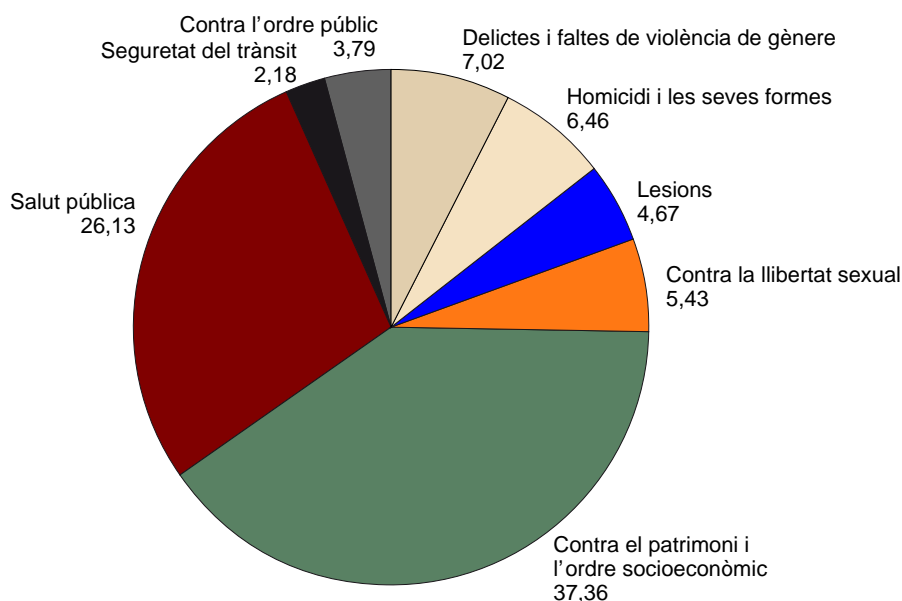
Com es pot observar, a partir de 2003 uns delictes pràcticament inexistents a la presó experimenten una pujada pronunciada, que cal atribuir a aquest efecte de les reformes penals relatives a la violència de gènere. Així, la pujada d'interns a la presó per delictes contra l'Administració de justícia està relacionada sens dubte amb la figura del trencament de condemna o mesura cautelar, que el 2003 es va reformar per a donar entrada al trencament de les penes accessòries relacionades amb la violència de gènere (prohibicions d'acostament o comunicació), i es va establir com a pena única la pena de presó.

Per la seva banda, la reforma del CP de 2007 (LO 15/2007) en l'àmbit dels delictes contra la seguretat del trànsit, que va comportar la incorporació de noves figures delictives (conducció a velocitat excessiva, conducció sense permís, conducció amb determinada taxa d'alcoholèmia), també ha implicat que una delinqüència pràcticament inexistent a la presó formi part de la població carcerària habitual en xifres significatives, tal com es pot apreciar en el gràfic següent sobre nombre de presos condemnats per delictes contra la seguretat del trànsit:

Font: INE

Tot això es pot observar ben bé amb el diagrama següent, que mostra la composició de la població reclusa (condemnat pel CP de 1995) atenent el delictes pel qual han estat condemnats:

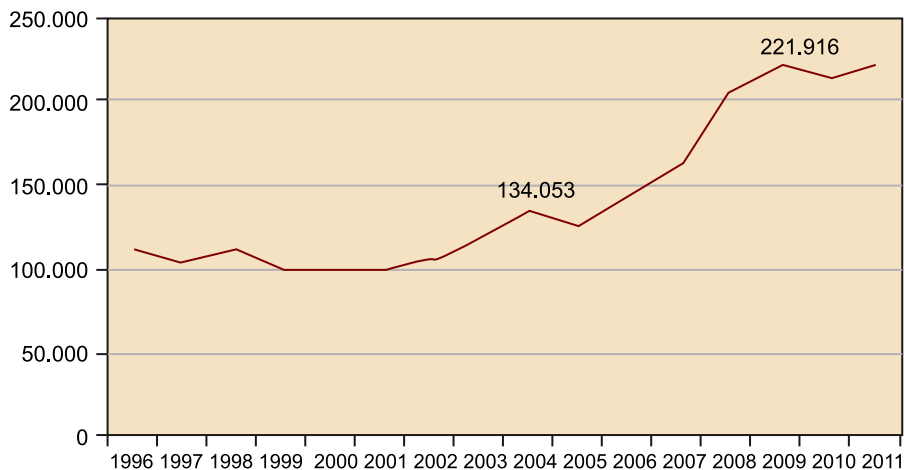

Font: Ministeri de l'Interior, dades fins a desembre de 2012

En aquest diagrama es recullen els vuit grups delictius més representatius a la presó (que agrupen el 93% de la població carcerària), i es pot observar que el tercer grup en importància quantitativa és el relatiu a delictes i faltes de violència de gènere.

En definitiva, l'ascens tan rellevant de la població reclusa al nostre país entre 2000 i 2009 no té a veure amb l'augment de la delinqüència en aquests anys sinó més aviat amb una sèrie de decisions legislatives que han implicat, primer, l'increment de la durada efectiva de les penes de presó imposades i, segon, una severitat més gran en la resposta a la delinqüència. Tot això, de fet, no és sinó una manifestació d'un fenomen més ampli que té a veure amb un augment progressiu de la "xarxa penal". Amb això fem referència al fet que les reformes penals dels últims anys han significat una ampliació del catàleg de conductes delictives que es plasma en un ascens espectacular del nombre de condemnes judicials, sense que, segons les enquestes de victimització, tinguem al davant un augment real de la delinqüència. En altres paraules, no és tant que hi hagi més delinqüència com que hi ha més conductes que ara es cataloguen com a delictes.

Figura 11. Persones condemnades

Font: INE

Com es pot observar, durant la primera dècada d'aquest segle s'ha duplicat el nombre de persones condemnades penalment, i això, hi insistim, segons les dades que tenim sobre victimització i delinqüència registrada, no respon a un augment paral·lel de la delinqüència. De fet, si s'observen les dades disponibles sobre persones condemnades en relació amb el delicte comès es pot corroborar aquesta afirmació.

Taula 2. Condemnats per delicte

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Homicidi	411	395	535	556	529	523	570	515	571	580	649
Lesions	4.445	4.802	5.519	8.344	20.496	23.607	23.429	21.717	21.653	21.472	22.376
Contra la llibertat	640	704	747	1.060	1.342	2.130	3.657	2.862	3.682	4.953	5.531
Contra la llibertat i indemnitat sexual	993	949	1.057	1.147	1.286	1.270	1.322	1.215	1.217	1.539	1.500
Contra les relacions familiars	1.970	2.242	2.332	2.690	2.925	2.869	3.094	2.904	3.043	3.513	4.112
Contra el patrimoni i ordre socioeconòmic	38.881	35.256	37.250	42.130	40.775	33.444	36.238	28.002	29.480	30.932	32.665
Contra els drets dels treballadors	196	396	519	610	760	635	720	368	340	278	353
Contra la seguretat col·lectiva	33.785	35.266	35.685	40.402	39.616	38.570	42.512	50.173	85.782	98.585	90.367
De les falsedats	2.657	2.380	1.822	1.972	2.114	1.930	2.409	2.886	2.659	2.684	3.002
Contra l'Administració de justícia	2.702	2.735	3.303	4.259	5.715	7.153	7.827	5.821	6.235	7.032	7.971

Font: INE

Com es pot apreciar, encara que la tendència és majoritàriament ascendent (excepte en les condemnes relatives als delictes contra el patrimoni), els increments més notables de condemnes penals tenen a veure amb dues figures

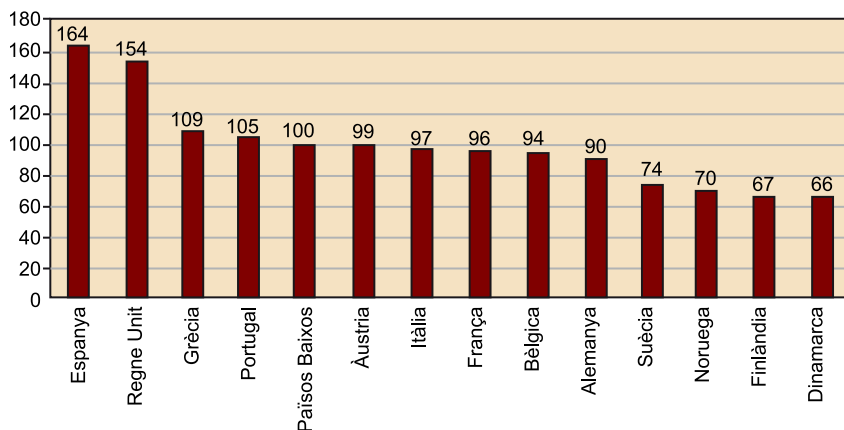
delictives: els delictes de lesions (d'aproximadament 4.500 condemnes a més de 22.000) i els delictes contra la seguretat col·lectiva. Doncs bé, tots dos augments en el nombre de condemnes responen a les reformes penals comentades relatives a la violència de gènere (2003 i 2004) i els delictes contra la seguretat viària (2007), i no pas a un augment real de la delinqüència.

Falta comprovar si el descens en els últims anys en la població reclusa espanyola és només una nova treva passatgera o marca el començament d'una nova tendència. Per a això hauríem de tenir clars els motius d'aquest descens, qüestió que encara no ha estat objecte d'una anàlisi profunda, i que se sol atribuir a diversos motius (descens de la criminalitat, reforma penal de 2010 que ha suavitzat les penes en els dels delictes de tràfic de drogues, noves polítiques de gestió carcerària que han disminuït els interns –en particular, més concessió de llibertat condicional o expulsió d'estrangers a Catalunya–, etc.).

1.2. Ús excessiu de la presó a Espanya?

L'evolució estudiada de la població carcerària planteja la qüestió relativa a si al nostre país es fa un ús excessiu de la pena de presó. En particular, per a valorar aquesta qüestió se sol acudir a la taxa comparada de reclusos per 100.000 habitants, que mostra que Espanya comparteix amb el Regne Unit la primera posició en l'àmbit de l'Europa occidental:

Figura 12. Taxa comparada de població reclusa (Europa occidental)

Font: International Centre for Prison Studies (dades corresponents a 2009)

Com ja hem dit, certament, aquestes dades s'han de corregir a causa del descens en nombre de presos que hi ha hagut des de 2010. Aquest descens situa avui dia la taxa de reclusió espanyola entorn de 149 (desembre de 2012), exactament la mateixa que Anglaterra i Gal·les (dades d'1 de febrer de 2013), però lluny dels 101 per 100.000 habitants de França (novembre de 2012), els 80 d'Alemanya (novembre de 2012) o els 70 de Suècia (octubre de 2011). Es pot accedir a totes aquestes dades a <http://www.prisonstudies.org/>.

D'altra banda, aquesta taxa espanyola de reclusió tan elevada se sol comparar amb la moderada taxa de victimització que mostra Espanya en les enquestes internacionals. En particular, en l'última a escala internacional en què va participar, el 2005 (EU ICS), les dades indiquen que dels divuit països de l'Europa occidental que van participar en aquest estudi Espanya tenia la taxa de victimització més baixa.

Un últim criteri comparatiu podria ser analitzar la taxa real de condemnats a presó al nostre país, això és, el percentatge de condemnats per la comissió d'algun delictes que ingressen efectivament a la presó. Per desgràcia, a Espanya no disposem de dades fiables sobre aquesta qüestió cabdal. En les estadístiques judicials espanyoles, tradicionalment s'informa de la condemna imposada pel jutge, però no de la pena executada finalment després del pertinent procés d'execució d'aquesta condemna (el que processalment es coneix com a **executòria**). Com és ben sabut, una pena de presó imposada en sentència pot ser que no impliqui l'ingrés efectiu del condemnat a la presó, si aquesta pena és suspesa o substituïda conforme als mecanismes previstos en el CP.

Així, per exemple, en les dades corresponents a 2007, l'estadística judicial disponible a l'INE sobre penes imposades en sentència mostra el següent:

(Nre. de penes imposades)	2007	
	Total	Percentatge
Presó	121.217	52%
Multa	96.717	42%
Treballs en benefici de la comunitat	13.803	6%
Total	231.737	100%

Font: INE

Cal aclarir que en l'estadística de l'INE també es comptabilitzen altres penes privatives de drets, que malgrat això hem exclòs de la taula perquè es tracta de penes accessòries que acompanyen una pena principal (que, en la major part dels casos, és la presó). Per això en la taula es mostren les penes que es poden imposar com a penes principals per la comissió d'un delictes. Es pot observar que la pena de presó és la protagonista en sentència, i s'imposa com a pena principal pel delictes comès en més de la meitat dels casos. De fet, hi ha dades de la dècada anterior que corroboren aquesta tendència.

Any	Persones condemnades	Persones condemnades a pena privativa de llibertat (en sentència)	Percentatge
1996	110.844	63.083	56,9
1997	103.649	59.618	57,5

Font: INE, estadístiques judicials (cal aclarir que l'INE va variar la font de dades sobre condemnats el 2007, perquè a partir d'aquest any fa una explotació estadística del Registre Central de Penats, amb la qual cosa s'ha millorat la fiabilitat de les dades)

Any	Persones con- demnades	Persones condemnades a pena privativa de lli- bertat (en sentència)	Percentatge
1998	110.672	67.378	60,9
1999	99.936	63.365	63,4
2000	98.500	62.496	63,4
2001	97.847	61.111	62,5
2002	102.031	63.129	61,9
2003	119.979	71.021	59,2
2004	134.053	78.394	58,5
2005	128.927	74.127	57,5
2006	142.746	80.965	56,7

Font: INE, estadístiques judicials (cal aclarir que l'INE va variar la font de dades sobre condemnes el 2007, perquè a partir d'aquest any fa una explotació estadística del Registre Central de Penats, amb la qual cosa s'ha millorat la fiabilitat de les dades)

Com diem, però, d'això no es pot deduir que efectivament una mica més de la meitat de condemnats al nostre país acaben complint condemna a la presó, perquè un percentatge d'aquestes condemnes de presó seran suspeses en virtut de l'article 80 del CP o substituïdes per una altra pena. La qüestió és saber de quin percentatge parlem. Hi ha alguns estudis que han mirat d'esbrinar-ho. Així, en un estudi fet sobre la base de les condemnes que van dictar els jutges penals a Barcelona el 1998 (Cid i Larrauri, coords., 2002) es va poder determinar la pena executada finalment.

Tipus de pena	Percentatge de condemnats
Presó (executada)	17
Arrest de cap de setmana	2,4
Arrest domiciliari	0,1
Treball en benefici de la comunitat	0
Suspensió de la pena privativa de llibertat	23,5
Multa	57
Total	100

Com es pot observar, en efecte, l'ús de la suspensió de la pena aconsegueix reduir de manera rellevant el percentatge de persones que entren a la presó per haver comès un delictes (cal afegir que en la recerca a què al·ludim es matisa que aquest percentatge puja al 26,5% si es prenen en compte les persones condemnades a multa que acaben a la presó per impagament d'aquesta multa).

Cal tenir en compte que, segons les dades de què disposem, la majoria de les penes de presó imposades en sentència són susceptibles de suspensió o substitució.

Taula 3. Estadística de condemnats 2011

Penes de presó segons la durada de la pena	(Nre.)	(%)
Total	135.713	
De 0 a 2 anys	122.416	90,20
De més de 2 anys a 5 anys	10.753	8,78
Més de 5 anys	2.544	1,87

Font: INE

Com es pot observar, faltant informació sobre els antecedents penals dels condemnats, la veritat és que, en funció de la durada de la pena, el 90% de les penes de presó imposades judicialment són susceptibles de suspensió o substitució, la qual cosa mostra la importància cabdal d'aquestes institucions com a factors de reducció de l'ús efectiu de la presó al nostre país.

A més, s'ha d'assenyalar que, tradicionalment, l'actitud dels jutges i tribunals, segons les dades de què disposem (vegeu més avall), ha estat favorable a concedir la suspensió de la pena, una vegada verificat el compliment dels requisits genèrics d'aquesta pena.

Cal tenir en compte, però, que les xifres que ens aporta la recerca esmentada sobre penes executades en els jutjats penals de Barcelona han quedat una mica desfasades, perquè des de finals dels noranta s'han dut a terme reformes importants del Codi penal que han afectat la determinació i imposició de les penes.

Unes dades més generals i pròximes ens les ofereix Cid (2008), que sobre la base de les dades disponibles de diverses fonts arriba a l'aproximació següent de la realitat punitiva espanyola:

Taula 4. Condemnes per delictes. Penes definitives. Espanya (2007)

Condemna	Nombre	Percentatge
Presó (executada)	39.530	29
Suspensió de la pena	27.110	20
<i>Probation</i>	5.234	4
Treball en benefici de la comunitat	12.298	9
Multa	51.052	38

Font: INE, estadístiques judicials. Dades sobre penes de presó suspeses: extrapolació de dades sobre la base de Cid (2008). *Probation* fa referència a la suspensió de la pena de presó amb la condició de sotmetre's a un programa de rehabilitació

Condemna	Nombre	Percentatge
Total	135.224	100

Font: INE, estadístiques judicials. Dades sobre penes de presó suspeses: extrapolació de dades sobre la base de Cid (2008). *Pro-bation* fa referència a la suspensió de la pena de presó amb la condició de sotmetre's a un programa de rehabilitació

Finalment, un estudi més modern centrat en el delictes de violència de gènere ocasional (art. 153 CP) ens dóna més pistes sobre aquesta qüestió (Antón i Larrauri, 2009). En aquest estudi, sobre la base de condemnes judicials per aquest delictes (dictades pels jutjats de Barcelona des d'octubre de 2003 fins a desembre de 2006), i després de l'anàlisi de les executòries corresponents, es va poder determinar el següent:

Taula 5. Condemnes per violència de gènere. Penes de presó sobre totes les penes imposades en sentència

Pena "inicial" (imposada en sentència)	LO 11/2003	Llei integral (LO 1/2004)
Presó	82,6%	60,8%
Treballs en benefici de la comunitat	17,4%	39,2%

Font: Antón i Larrauri (2009). Les dades es divideixen en funció de la llei vigent en el moment de dictar la sentència

Com es pot apreciar, en principi sembla que la pena de presó és l'opció favorita dels jutges. Si analitzem, però, la decisió sobre la pena de presó imposada de bon començament, podem observar el següent:

Taula 6. Condemnes per violència de gènere. Decisió sobre la pena de presó inicialment imposada

	LO 11/2003	Llei integral (LO 1/2004)
Presó executada	14,8%	18,5%
Suspensió de la pena de presó	56,5%	70,7%
<ul style="list-style-type: none"> • Amb regles de conducta (% sobre suspensions) • Ordinària (% sobre suspensions) 	29,9% 70,1%	86,5% 13,5%
Substitució de la pena de presó	28,7%	10,8%

Font: Antón i Larrauri (2009)

Es pot tornar a comprovar la importància pràctica dels mecanismes de suspensió i substitució de les penes de presó, que comporten que un percentatge inicial del 82% i del 60% respectivament de condemnes a penes de presó quedin reduïdes al final del procés d'execució al 12% i al 10% (per a comprendre aquesta dada final cal tenir en compte que aquí parlem de percentatge de pena efectiva de presó sobre el total de penes imposables, taula 5, i no pas sobre el nombre de penes de presó imposades, taula 6).

En definitiva, les xifres relatives a la taxa de població reclusa per habitant a Espanya ens indiquen que al nostre país es fa un ús excessiu de la pena de presó, sobretot si tenim en compte la moderada taxa de victimització que mostren

les enquestes internacionals en què ha participat el nostre país. D'altra banda, encara que no sabem exactament la taxa real de condemnats a presó, els estudis que s'han fet la situen entorn del 25%, encara que segurament aquesta taxa ha descendit després de les reformes dutes a terme en l'àmbit de la violència de gènere i els delictes contra la seguretat viària, fins a situar-se probablement per sota del 20%.

Això passa perquè el fet d'augmentar el catàleg de conductes delictives, elevant a delicte el que abans eren meres faltes² o simples il·lícits administratius³, ha comportat en la pràctica un índex més baix de condemnes efectives de presó. Respecte de la violència de gènere, això és corroborat per l'estudi esmentat d'Antón i Larrauri. I pel que es refereix als delictes contra la seguretat del trànsit, tenim dades indirectes que avalen que per a aquest tipus de delinqüència el percentatge de presó efectiva⁴ ha de ser molt petit. Així, d'una banda cal tenir en compte que la reforma de 2007, que va convertir en delicte moltes conductes que abans eren il·lícits administratius, ha comportat un augment rellevant del nombre de condemnes anuals (entorn de 45.000 condemnes més a l'any; així, a Espanya el 2007 hi va haver 160.938 condemnes i el 2008, 206.396). I d'altra banda, com hem vist, no hi ha gaires interns a la presó per aquest tipus de delicte, tenint en compte que som davant de la delinqüència més important en termes estadístics pel que es refereix al nombre de condemnes (entorn de 80.000 a l'any).

Per a poder valorar correctament aquesta taxa real d'empresonament espanyola (que se situaria, segons hem vist d'acord amb les aproximacions fetes, entorn del 15% o el 20%) és útil fer l'esforç de comparar-la amb països del nostre entorn (vegeu Tamarit, 2007). Així, les dades disponibles ens indiquen que a Anglaterra i Gal·les aquesta taxa s'acostaria a l'espanyola, la qual cosa no ens ha d'estranyar tenint en compte que fa anys que aquests països comparteixen amb Espanya el primer lloc a l'Europa occidental pel que es refereix a la taxa de població reclusa per habitant.

Taula 7. Imposició de penes a Anglaterra (2002). Caució/penes per delictes (*indictable offences*)

Caució*	30%
Multa/perdó	27%
Penes comunitàries**	26%
Presó	17%

Font: George Mair (2004). * La caució és un tipus de sanció que aplica directament la policia, i per tant determina que el fet delictiu no arribi a ser jutjat. ** Per *penes comunitàries* hi entenem penes alternatives a la presó que es compleixen en la comunitat

Als antípodes hi ha Alemanya, on la pena de multa és l'autèntica reina del sistema penal, i la presó efectiva no arriba al 6% de les condemnes.

(2) Reformes de violència de gènere

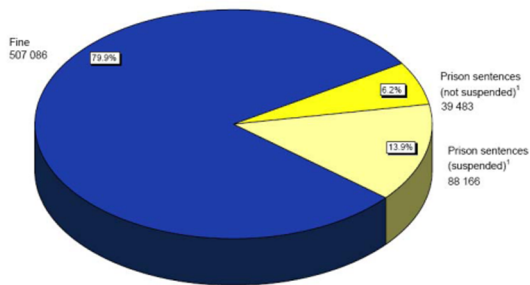
(3) Delictes contra la seguretat viària que consisteixen a conduir a una velocitat excessiva, amb una taxa objectiva d'alcoholèmia o conduir sense permís (art. 379 i 384 CP).

(4) Imposada en sentència i després no suspesa ni substituïda.

Diagram 14: Sanctions against adults*

- Former West Germany and Berlin -

Total persons sentenced under general criminal law: 634 735

* Only the most severe punishment in each case.

¹ military detention included (n=15).² military detention included (n=123).

Source: 2003 conviction statistics, published by the Federal Statistical Office, Wiesbaden, table 2.3.

Font: Jehle (2005)

Aquestes dades, d'altra banda, ratifiquen una de les idees fonamentals que hem discutit, que és la que subratlla que la xifra de persones empresonades en un determinat país és més el reflex de les polítiques policials, judicials i legislatives de gestió de la delinqüència que no pas de la delinqüència en si. No hi ha, a diferència del que es pot pensar, una relació entre taxa de delinqüència i taxa de població reclusa. Hi ha països amb taxes de delinqüència semblants que presenten xifres molt diferents de població reclusa perquè les polítiques de reacció enfront d'aquesta població són diferents. Un cas paradigmàtic és precisament, com hem vist, Espanya, amb la taxa de victimització més baixa dels països de la Unió Europea (vegeu EU ICS), i no obstant això la taxa de població reclusa per 100.000 habitants més alta.

La qüestió que queda pendent i que ha de ser objecte de reflexió en el marc d'una altra assignatura és a què respon aquest ús excessiu de la pena de presó al nostre país. És una manifestació del conegut fenomen del populisme punitiu? Si és així, a què respon el populisme punitiu a Espanya? I és que, com bé ens recorda González (2011), els fenòmens que hem estudiat fins aquí (augment de la durada efectiva de les penes de presó, increment de la severitat de la resposta penal amb referència a certs delictes, etc.), expliquen *com* ha augmentat la taxa de reclusió al nostre país, però no *per què*. Respondre a aquesta segona qüestió és una tasca molt més complexa que requereix fixar-se en el sistema penal en relació amb altres subsistemes socials (polític, econòmic, cultural, etc.).

1.3. Quina delinqüència a la presó?

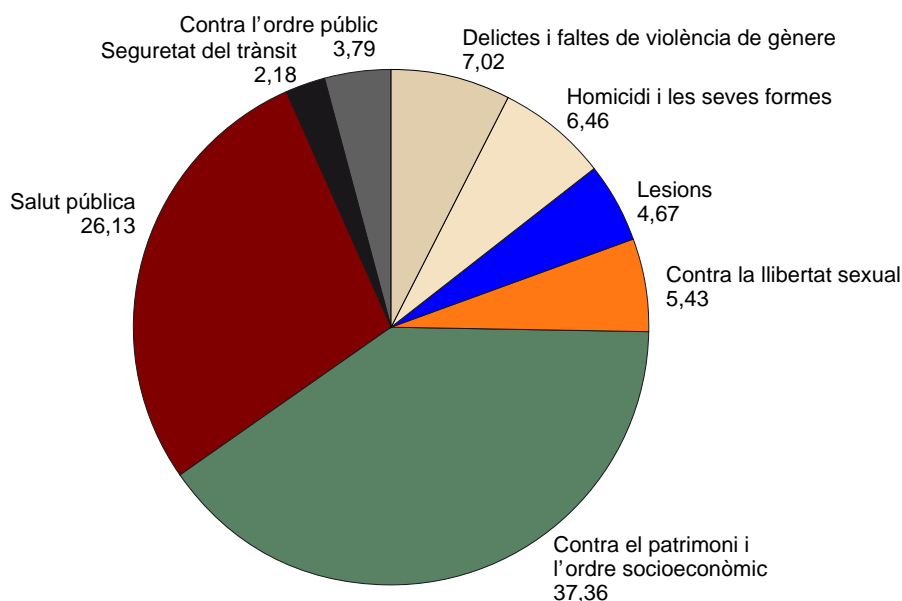
Una ulterior pregunta rellevant que ens hem de fer en estudiar l'evolució de la pena de presó a Espanya és per a quin tipus de delinqüència s'ha reservat la pena més severa prevista en les nostres lleis penals.

Les dades de les recerques dutes a terme a Catalunya amb mostres de presos excarcerats ens mostren l'evolució següent:

Delicte principal de condemna (%)	1987	1997	2002
Contra la propietat	73	53,7	58,9
Drogues	9	22,6	16,9
Contra les persones	5	7,1	9,2

Font: estudis de reincidència penitenciària de Catalunya

Com es pot observar, entorn del 80% de la població reclusa és a la presó per haver comès delictes contra la propietat o tràfic de drogues. Les xifres més recents indiquen certa evolució en aquesta composició.

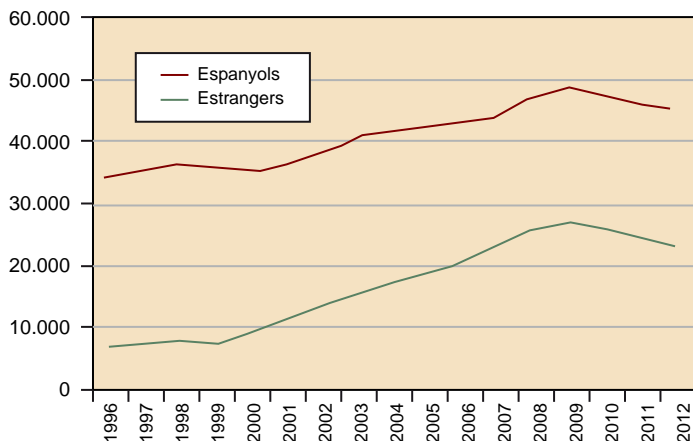
Font: Ministeri de l'Interior, dades fins a desembre de 2012 (dades dels vuit grups delictius més rellevants, que agrupen el 93% de la població carcerària)

Els delictes contra el patrimoni i els relacionats amb les drogues il·legals (salut pública) continuen essent, de molt, els dos grups més rellevants, però han reduït el pes percentual, i ara representen un 63,5% dels interns a la presó. La tercera categoria de delictes en importància correspon als delictes i faltes de violència de gènere. Això, com ja hem esmentat, posa clarament de manifest la rellevància moderna d'aquest tipus de delinqüència. Després figuren els delictes d'homicidi i contra la llibertat sexual. En total, homicides i violadors, que en l'imaginari popular són els que nodreixen les presons espanyoles, en realitat només representen una mica menys del 12% de la població carcerària.

1.4. Quins delinqüents a la presó?

Finalment, aquest recorregut per l'evolució de la pena de presó al nostre país seria incomplet sense una al·lusió a un dels canvis més significatius que hi ha hagut en aquesta última dècada: l'augment espectacular de la població reclusa estrangera. Sens dubte aquest és el principal canvi demogràfic en la composició de la població penitenciària. Les dades sobre aquest tema són clares:

Figura 13. Població reclusa segons la nacionalitat

Font: INE (dades de 2012 extretes del Ministeri de l'Interior, desembre)

Com es pot observar, encara que la població penitenciària de nacionalitat espanyola també ha augmentat, l'increment no és comparable amb el que han experimentat els presos estrangers. En concret, si tenim en compte el període d'increment de la població carcerària (2000-2009) les dades són molt eloqüents i mostren que la població penitenciària d'origen estranger s'ha tripliat, enfront de l'augment moderat dels reclusos nacionals.

Taula 8. Evolució de la població penitenciària a Espanya (2000-2009)

	Variació 2000-2009 (nre. de presos)	Increment	Variació (%)
Total	+30.975	1,68	68,67
Espanyols	+12.803	1,35	35,45
Estrangers	+18.172	3,02	202,14

Font: INE

Aquestes xifres s'han d'interpretar amb molt de compte. Extreure'n la conclusió que els "responsables" de l'augment de la població penitenciària a Espanya serien llavors els estrangers passaria per alt una de les lliçons bàsiques que hem après estudiant l'evolució de la presó al nostre país. Com dèiem, derivar de la població penitenciària conclusions sobre el nivell de la delinqüència en un país és altament arriscat. Com hem vist, el volum i composició de la població reclusa té més a veure amb la gestió de la delinqüència per part del sistema (policia, jutges, legislador) que amb la mateixa realitat del delictes. Per tant, del fet que hagi augmentat de manera espectacular el percentatge d'estrangers a la presó no es pot deduir sense més ni més que aquests estrangers siguin els responsables per excel·lència de la delinqüència al nostre país.

D'entrada, si els estrangers delinquessin en la proporció que suggereix el seu augment en presons, la taxa de victimització a Espanya també hauria d'haver augmentat de manera espectacular en l'última dècada, cosa que desmenteixen les dades de què disposem esmentades més amunt. També sembla poc plausible que l'explicació sigui que amb l'arribada dels immigrants al nostre país

⁽⁵⁾Immigrants sense documentació.

els nacionals hagin deixat de delinquir, i que hagin estat substituïts per delinqüents estrangers. És més versemblant el que ens expliquen diversos estudis fets sobre aquesta qüestió, que apunten més aviat a la selectivitat del sistema a l'hora de gestionar la delinqüència dels estrangers, sobretot els irregulars⁵, perquè serien objecte de més seguiment i vigilància policial (batudes indiscriminades, més possibilitat de registres, anàlisi *-profiling-* ètnica per a detectar riscos, etc.), més severitat de tracte per part dels jutges (més possibilitats de ser empresonats preventivament, condemnes més severes, etc.) i menys possibilitats d'integració i rehabilitació en l'àmbit carcerari. Tot això alimentat per un discurs mediàtic i polític, plasmat després en lleis, que associa clarament la figura de l'immigrant amb el delinqüent.

2. Les penes alternatives a la presó

Com hem vist, l'evolució del sistema punitiu espanyol, pel que es refereix a la sanció penal més severa (la presó), és definida sobretot per una tendència a l'expansió. Precisament aquest augment del protagonisme de la presó en el sistema penal és el que en teoria han d'evitar les anomenades, per això, *penes alternatives a la presó*.

Per **penes alternatives a la presó** s'hi entén, des d'una concepció àmplia, les formes de reacció enfront de la comissió d'una infracció penal que no comporten privació de llibertat en una presó (així, per exemple, la pena de multa, la suspensió de la pena, els treballs en benefici de la comunitat, etc.), i la finalitat de les quals consisteix a mirar de substituir (reduir) l'ús de la presó.

Per a alguns autors, per *penes alternatives a la presó* només s'hi hauria entendre, *stricto sensu* (concepció restringida), els mecanismes de la suspensió i substitució de la pena establerts en l'ordenament penal, ja que aquestes són les mesures previstes específicament en la llei per a evitar l'ingrés a la presó (Téllez Aguilera, 2005).

Nosaltres, en aquesta assignatura, seguirem la concepció àmplia de les penes alternatives a la presó i per això estudiarem com a tals totes les respostes al delictes que no impliquen privació de llibertat en una institució. Segons la nostra opinió, qualsevol reacció al delictes que no comporti l'ingrés a la presó cal considerar-la una pena alternativa que contribueix a reduir l'ús de la presó. La qüestió relativa al fet que hi hagi uns mecanismes específics, com la suspensió o substitució de la pena de presó, en realitat només afecta el debat que concerneix si la pena alternativa a la presó té un caràcter originari (o directe, això és, si som davant d'una decisió que ha pres el legislador) o derivat (això és, si som davant d'una decisió que el legislador trasllada al jutge o tribunal).

Finalment, cal fer un esment breu a la pena de localització permanent. Aquesta pena, fins i tot essent una pena privativa de llibertat, es podria considerar una pena alternativa a la presó mentre es compleixi fora d'un establiment penitenciari (per exemple, al domicili). Òbviament, si es compleix en un establiment penitenciari (tal com passava amb la desapareguda pena d'arrest de cap de setmana i s'ha previst ara en el segon paràgraf de l'art. 31.1 CP per a la localització permanent), no es podria considerar pena alternativa a la presó.

2.1. Origen i evolució

Com destaca Padovani (citada a Cid, 1999, pàg. 124 i seg.), la presó va ser defensada al seu moment pels autors liberals (Il·lustració penal) com una pena que podia complir quatre principis molt vinculats amb la filosofia penal liberal.

1) En primer lloc, d'acord amb el **principi d'humanitat**, la presó era considerada una pena més humana que els càstigs propis de l'edat mitjana (pena de mort, penes corporals com ara amputació de membres i tortures, etc.). Com deia un dels penalistes liberals més destacats:

“No es la crueldad de las penas uno de los más grandes frenos de los delitos, sino la infalibilidad de ellas [...]. La certidumbre del castigo, aunque moderado, hará siempre mayor impresión que el temor de otro más terrible, unido con la esperanza de la impunidad [...]. Para que una pena obtenga su efecto basta que el mal de ella exceda al bien que nace del delito; y en este exceso de mal debe ser calculada la infalibilidad de la pena y la pérdida del bien que el delito produciría. Todo lo demás es superfluo y, por tanto, tiránico”.

Beccaria, 1774 (cap. 27)

2) En segon lloc, d'acord amb el **principi d'igualtat**, la pena de presó és una sanció que priva d'un bé igualment valuós per a tots els ciutadans, de manera que no fa discriminacions en funció de la classe social de l'individu condemnat. Per contra, en l'edat mitjana s'aplicaven penes diferents a rics i pobres:

Les partides (lleï espanyola de l'edat mitjana) ordenen als qui jutgen que “han d'escarmentar més cruament el serf que el lliure, l'home vil que el gentilhome, i si el gentilhome i un altre home honrat per la seva ciència i una altra bondat que hi hagués en ell fes una cosa per la qual hagués de morir, no l'han de matar tan vilment com els altres”.

Beccaria es pronuncia enfront d'això:

“¿Cuáles serán, pues, las penas de los nobles, cuyos privilegios forman gran parte de las leyes de las naciones? [...] [deben] ser las mismas para el primero que para el último ciudadano”.

Beccaria, 1774 (cap. 21)

3) En tercer lloc, per **raons d'efectivitat** del càstig, la pena de presó també semblava un càstig adequat, ja que, segons els autors il·lustrats, aquesta pena tenia tant efectes preventius generals (perquè era un càstig temut per la col·lectivitat) com preventius especials (perquè a la presó es podrien dur a terme treballs o accions per a rehabilitar el penat).

Una altra vegada en paraules de Beccaria:

“El fin de las penas no es atormentar y afligir a un ente sensible, ni deshacer un delito ya cometido. [...] El fin, pues, no es otro que impedir al reo causar nuevos daños a sus ciudadanos y retraer a los demás de la comisión de otros iguales. Luego deberán ser escogidas aquellas penas y aquel método de imponerlas, que guardada la proporción hagan una impresión más eficaz y más durable sobre los ánimos de los hombres, y la menos dolorosa sobre el cuerpo del reo”.

Beccaria, 1774 (cap. 12)

Per la seva banda, un altre dels filòsofs clau de la Il·lustració, Bentham, escriu el següent:

“¿Qué debe ser una prisión? Es una mansión en que se priva á ciertos individuos de la libertad de que han abusado, con el fin de prevenir nuevos delitos, y contener á los otros con el terror del ejemplo; y es además una casa de corrección en que se debe tratar de reformar las costumbres de las personas reclusas, para que cuando vuelvan á la libertad no sea esto una desgracia para la sociedad ni para ellas mismas”.

Bentham, 1822 (pàg. 34-35)

4) En quart lloc, finalment, la pena de presó també és, segons els autors il·lustrats, una pena que permet una graduació adequada del càstig en funció de la gravetat del delictes, tal com exigeix el **principi de proporcionalitat**, ja que és una pena fàcil de graduar i dividir.

En definitiva, tant si és per aquestes raons filosòfiques com per altres finalitats no declarades obertament, la veritat és que després de la codificació la presó es va convertir en el càstig tipus del sistema penal.

Quan parlem d'**altres finalitats no declarades obertament** ens referim a les funcions encobertes o justificacions sociològiques de la presó que han posat de manifest alguns autors, com aïllar, corregir i educar en la feina (vegeu *El panóptico*, de Bentham), o sotmetre les classes marginals.

No obstant això, aquesta defensa liberal de la presó com a eix del sistema penal no va poder evitar la realitat tràgica i descoratjadora d'aquest càstig, que aviat va ser criticat per la severitat i degeneració que comportava (vegeu, per exemple, al nostre país l'obra de Concepción Arenal *El visitador de presos*).

Les primeres crítiques a la presó, però, no van funcionar perquè a la fi del segle XIX es va afegir un nou discurs legitimador de la presó: la ideologia del tractament rehabilitador. L'escola positiva va posar en primer pla del debat criminològic l'ideal de la rehabilitació, segons el qual la presó s'oferia com un espai idoni per a assolir-la.

De totes maneres, malgrat aquest nou discurs legitimador, la defensa de la presó com a mecanisme preventiu especial (rehabilitació) també es va haver d'enfrontar amb moltes i variades crítiques, entre les quals destaquen les crítiques criminològiques referents a la mateixa necessitat d'un tractament rehabilitador (això és, la crítica per part de les noves concepcions criminològiques a la visió de la delinqüència com un acte revelador de determinades mancances psicològiques o motivacions dels individus, i per contra assenyalaven la “normalitat” de gran part dels delinqüents) i les dirigides al qüestionament de l'eficàcia rehabilitadora. Aquestes últimes crítiques van arribar al zenit en l'influent article de Martinson, que després d'estudiar tot un seguit de programes de tractament a la presó va concloure que:

“Con pocas y aisladas excepciones, los programas de rehabilitación que han sido estudiados carecen de efecto positivo en la reducción de la tasa de reincidencia”.

Martinson, 1974 (pàg. 25). Citació extreta de Cid i Larrauri, 2005 (pàg. 28).

Si a aquestes crítiques criminològiques n’hi sumem altres de referides a la mateixa severitat de la pena de presó (pel fet de ser una pena deshumanitzadora, estigmatitzant, selectiva), tot això, en conclusió, ha portat a la cerca de penes alternatives a la presó, que considerada al principi, com hem vist, una pena superadora de l’atrocitat i injustícia de l’Antic Règim és vista ara com un càstig que caldria limitar en la mesura del que sigui possible.

Aquesta evolució de la pena de presó i les alternatives que té seria incompleta sense la referència a l’origen diferent de les alternatives a la presó en el context europeu (continental) i anglosaxó.

Seguint Cid i Larrauri (2005, pàg. 22 i seg.), podem distingir dos models diferents en l’evolució històrica de les penes alternatives a la presó. D’una banda, en el context continental europeu, les alternatives sorgeixen a partir d’un discurs centrat en la “no-dessocialització” de l’individu. En concret, les penes alternatives troben el fonament en la conveniència d’evitar la pena de presó per a autors de delictes lleus que, pel fet de considerar-se delinqüents ocasionals, no necessiten un tractament rehabilitador a la presó. A això s’hi afegeix que l’experiència carcerària per a aquest col·lectiu de delinqüents ocasionals seria de fet perjudicial perquè es possibilitaria un “contagi criminal”.

A partir d’aquest fonament, no és d’estranyar que les primeres alternatives dissenyades en aquest model fossin penes com la multa o la suspensió de l’execució de la pena, el contingut de les quals és merament intimidador, sense doncs trets rehabilitadors.

Un exemple clar del model continental es pot observar en el sistema alemany, elaborat en la dècada dels seixanta, l’objectiu primari del qual va ser restringir al màxim la pena curta de presó. Per a Weigend (2001, pàg. 192 i 193), en part això és producte “de l’optimisme rehabilitador dels seixanta: la presó de llarga durada només es podia imposar per als delinqüents que necessitaven un tractament de llarga durada, mentre que la gran majoria serien disciplinats amb una multa o tractats en comunitat”. Per aquest motiu el sistema penal alemany pivota únicament sobre tres penes: presó, multa i suspensió de la pena.

Vegeu també

Hem vist les xifres concretes del sistema penal alemany en l’apartat “Ús excessiu de la presó a Espanya?”.

Per contra, en el context anglosaxó, el naixement de les penes alternatives a la presó apareix vinculat directament amb l’ideal rehabilitador. En concret, el sorgiment als Estats Units de la pena alternativa per excel·lència en el model anglosaxó, la *probation*, apareix lligat amb la idea que la delinqüència té una sèrie de causes socials que en alguns casos es poden abordar més bé en la mateixa comunitat. En particular, mitjançant la supervisió d’un agent social (l’agent de *probation*) encarregat de vetllar per la rehabilitació del condemnat.

Aquesta evolució diferent és important perquè sens dubte ha perdurat en certa manera fins als nostres dies, tal com s’observa en la configuració de la suspensió de la pena prevista en el nostre ordenament penal.

Finalment, no podem acabar aquesta breu història de les penes alternatives a la presó sense fer una al·lusió breu també al present o “noves tendències” de les alternatives a la presó.

Sens dubte, una de les tendències més acusades en l'actualitat en el moviment de les penes alternatives a la presó és la configuració d'alternatives cada vegada més severes i incapacitadores. Sembla que amb això el discurs de les penes alternatives no fa sinó adaptar-se a l'actual ideologia imperant que justifica la presó (la incapacitació), amb la finalitat de poder-se presentar com a alternatives creïbles a aquestes penes.

L'exemple més clar d'aquesta tendència es pot apreciar en el context anglosaxó. Així, a Anglaterra, la *Criminal Justice Act* de 2003, en l'article 177, va establir que la persona a la qual un jutge imposa una *community order* pot ser condemnada a una o diverses de les mesures previstes en una llarga llista (entre les quals, un treball en benefici de la comunitat; una ordre de permanència en un lloc determinat, controlada electrònicament; un tractament de drogodependència, o un programa de supervisió).

En aquest sentit és molt significativa la nota de premsa emesa pel Ministeri de Justícia anglès el gener de 2013, titulada “Cold hard justice for criminals”, en la qual s'explica que alguns condemnats a penes comunitàries han estat traient el gel i la neu dels carrers i parcs de Londres. El mateix ministre de Justícia es refereix a això dient que “projectes com aquest mostren que anem de debò quan parlem d'una compensació ràpida i severa a la comunitat pel dany causat. Perquè la ciutadania tingui confiança en les penes alternatives és vital que sentin que els delinqüents estan compensant amb una feina dura el dany causat en la comunitat”.

D'altra banda, hi ha una altra tendència detectable en l'actual moviment de les penes alternatives a la presó que consisteix a recuperar el debat rehabilitador. En la dècada dels noranta del segle passat assistim a un “*revival* rehabilitador”, un dels eslògans del qual va ser precisament el tractament en la comunitat com un tractament de més capacitat rehabilitadora que el que s'havia fet a la presó.

Un exemple de la recuperació de l'ideal rehabilitador en les alternatives a la presó es pot apreciar en l'auge de la pena de treball en benefici de la comunitat o en els programes de tractament afegits a la suspensió de la pena de presó.

Finalment, també val la pena de destacar el corrent que advoca perquè la víctima participi més en la configuració del sistema penal en general, i en particular també en l'àmbit de les penes alternatives a la presó, intentant redissenyar-les perquè puguin complir efectivament un paper en la protecció de la víctima (per exemple, fomentant el control electrònic dels penats o la seva participació en programes formatius que en efecte facin front als dèficits que ha mostrat l'autor amb el delicte), o directament reclamant la configuració de la mediació, no com una pena alternativa, sinó com una alternativa al sistema penal.

2.2. Fonament i objectius d'un sistema de penes alternatives a la presó

Essent l'objectiu últim de qualsevol sistema de penes alternatives reduir l'ús de la presó com a sanció penal, l'evolució diferent de les alternatives a la presó també es reflecteix en el debat sobre el seu fonament, ja que com veurem tot seguit hi ha diversos models de penes alternatives.

Així, per a alguns el fonament de les penes alternatives s'ha de vincular amb la rehabilitació del penat. En concret, segons aquest **model rehabilitador**⁶, s'ha d'imposar una pena alternativa a la presó allà on les necessitats de rehabilitació de la persona es puguin satisfer de manera més adequada amb un càstig diferent de la presó.

En aquest model l'alternativa paradigmàtica és la *probation*⁷, com a mesura dirigida a fer que el condemnat superi els problemes socials o personals que van fer que cometés el delicte.

Aquesta concepció de les penes alternatives com a sancions més eficaces des de l'òptica rehabilitadora s'ha d'enfrontar, no obstant això, a diversos problemes. En primer lloc, no dóna cabuda a alternatives no dissenyades per a rehabilitar (l'exemple més clar és la pena de multa). En segon lloc, amb això les penes alternatives sempre estarien pendents d'aconseguir demostrar una efectivitat en la rehabilitació dels delinqüents. I en tercer lloc, s'ha d'enfrontar amb el problema d'aquella delinqüència en què no s'observin dèficits emocionals o cognitius que necessitin un programa rehabilitador (penseu, sobretot, en la delinqüència econòmica).

Enfront d'aquest model rehabilitador s'alça un **model proporcionalista**, que no defensa les penes alternatives en funció de la capacitat rehabilitadora que tenen, sinó atenent el caràcter de la presó com a sanció especialment severa. El model proporcionalista planteja el tema de les alternatives de manera directament dirigida a reduir l'ús de la presó, ja que, com en subratllen els defensors (Wasik i von Hirsch, 1998), la presó, per la seva pròpia naturalesa, només és una sanció adequada per als comportaments de màxima gravetat, de manera que la delinqüència de gravetat mitjana o baixa queda com a camp d'aplicació propi de les penes alternatives.

En concret, el model proporcionalista propugna el següent:

1) **Primer.** Establir un sistema de sancions penals en el qual la pena de presó no sigui considerada la pedra angular del sistema, apta, doncs, per a la majoria de delictes.

Bibliografia

Sobre aquesta qüestió, vegeu Cid i Larrauri (1997), d'on extraïem el resum següent.

J. Cid Moliné; E. Larrauri Pijoan (1997). "Introducción". A: J. Cid; E. Larrauri (coords.). *Penas alternativas a la prisión* (pàg. 9-35). Barcelona: Bosch.

⁽⁶⁾Anomenat també *individualitzador*.

⁽⁷⁾Llibertat vigilada o suspensió de la pena sota supervisió.

2) **Segon.** Graduar aquest sistema de sancions d'acord amb la gravetat dels comportaments, considerant que només poden conduir a la pena de presó els de màxima gravetat.

3) **Tercer.** En aquest sistema, les alternatives a la presó s'han de considerar com a vertaders càstigs, de manera que s'han d'establir com a sancions principals per a la majoria de delictes, això és, els de gravetat baixa i intermèdia.

4) **Quart.** La severitat de les penes alternatives s'ha de graduar, al seu torn, en funció de la gravetat de l'ofensa feta. És a dir, s'han d'elaborar tot un seguit de principis que guïïn l'aplicació de les penes alternatives en funció de la severitat que tinguin, sense que calgui configurar-les si es compara amb la presó. I sense que, per això, es recorri immediatament a la presó en el supòsit d'incompliment de la pena alternativa.

Es tracta, en suma, per això aquest nom, d'un model configurat a partir del respecte escrupolós del principi de proporcionalitat de les penes.

Sembla que un model proporcionalista és el que propugnen diferents documents oficials que recomanen als estats que introdueixin i apliquin en les seves legislacions penes alternatives a la presó.

Així, la **Recomanació núm. R (92) 17 del Consell d'Europa** (adoptada el 19 d'octubre de 1992) assenyala en l'apartat B.5 que "(i) La presó ha de ser una sanció que només s'ha d'adoptar com a últim recurs, i així només s'ha d'imposar en els casos en què, tenint en compte totes les circumstàncies rellevants, la gravetat del delicte faci clarament inadequada qualsevol altra pena. [...] iii) Per a promoure l'ús de penes i mesures alternatives a la presó, i en particular en el cas de promulgació de noves lleis, el legislador ha de considerar com a pena principal per a certs delictes una pena o mesura alternativa en lloc de la presó".

El problema és si un model proporcionalista pot ser "atractiu", tant per als legisladors (preocupats per tenir el suport ciutadà) com per als tribunals, en l'actual context històric, caracteritzat per una ideologia obertament contrària a una política criminal reduccionista.

Una **política criminal reduccionista** parteix de la premissa que el dret penal (i especialment la presó) no és l'instrument principal per a resoldre els conflictes socials. Per contra, una política criminal reduccionista entén que la manera de respondre als fenòmens delictius és mirar de buscar-ne les causes i de posar-hi remei. I rarament la causa d'aquests fenòmens es trobarà en el fet que les intervencions que preveu el dret penal són poc efectives.

No obstant això, un argument a favor de les penes alternatives que és especialment atractiu en els temps de crisi econòmica que corren és que el seu cost econòmic⁸ és molt més baix que el que comporta mantenir un pres.

⁽⁸⁾Unes dades de 2005 per a Catalunya indiquen que el cost d'un pres volta els 60 euros d'intern per dia, mentre que el cost de la mesura penal alternativa és molt més baix, cap als 2,5 euros per mesura.

Finalment, dins dels models de penes alternatives, també es podria fer referència a l'existència d'un **model enfocat a la protecció de la víctima**. Dins d'aquesta visió de les penes alternatives es tractaria de buscar les sancions més efectives per a protegir la víctima, com, per exemple, el control electrònic del penat per a assegurar una mesura d'allunyament de la víctima.

Certament, aquests diferents models de penes alternatives no són excloents, perquè el model rehabilitador, si té èxit, és clar que beneficiarà la víctima.

Per exemple, si un programa formatiu imposat obligatòriament a un maltractador aconseguís canviar les percepcions o emocions que hi ha al darrere del seu comportament, protegirà la víctima concreta que va patir el maltractament.

D'altra banda, és més fàcil convèncer el legislador que opti per un model proporcionalista si les penes alternatives són eficaces a l'hora de rehabilitar i protegir la víctima.

2.3. El sistema espanyol de penes alternatives a la presó: esquema general i evolució

Com ja hem estudiat, el nostre país ha viscut en poc temps un procés d'imparable creixement de la població reclusa. Aquesta situació encara és més preocupant si tenim en compte que aquest espectacular augment de la població reclusa s'ha produït precisament alhora que s'introduïa en el CP un catàleg més ampli de penes alternatives a la presó. Així, al marge del mecanisme de la suspensió de la pena de presó (que al nostre país hi és des de principis del segle XX) i de la tradicional pena de multa, el CP de 1995 introdueix penes alternatives noves com el treball en benefici de la comunitat i el sistema de dies-multa, i mecanismes que haurien d'evitar el recurs a la presó, com la substitució de penes.

Potser una part de l'explicació és que el legislador penal sempre ha pensat en la presó com la pena bàsica del sistema penal i per això només recentment s'ha preocupat de dissenyar un sistema de penes alternatives a la presó i de dotar l'Administració penal dels mecanismes necessaris per a aplicar-les efectivament.

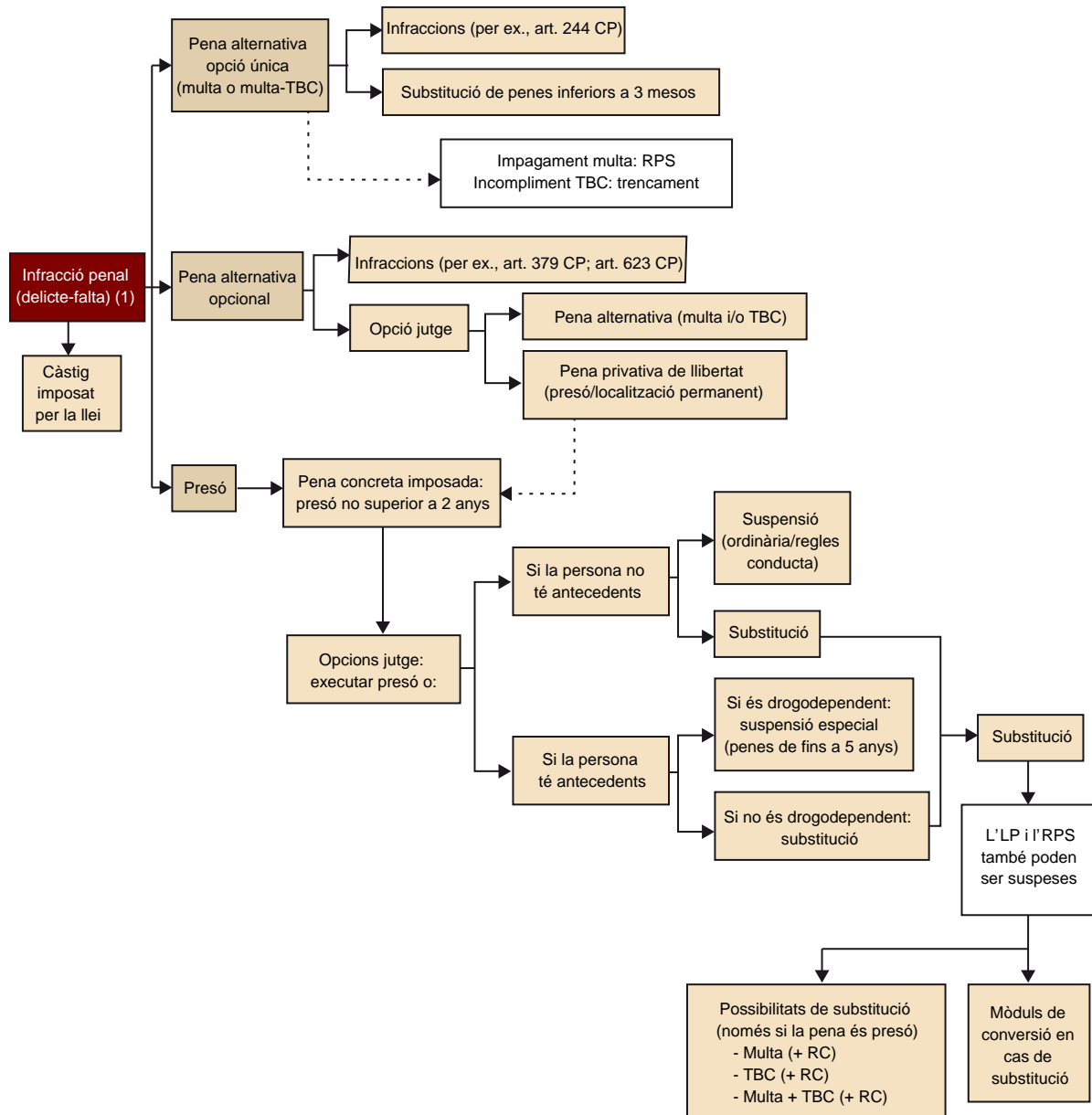
Això es pot observar clarament amb alguns exemples de delictes no greus (delictes patrimonials sense violència o intimidació –furt i robatori amb força en les coses– o delictes contra la seguretat del trànsit –conducció sota la influència de l'alcohol, negativa a la prova d'alcoholèmia–) per als quals malgrat això el CP preveu pena de presó com a pena principal, encara que a vegades no sigui pena única sinó opcional.

En la recerca recent de Barquín i Luna (2012) es vol quantificar aquesta preferència legislativa per la presó com a sanció penal. Després d'una anàlisi de les penes previstes en els diferents delictes del CP vigent, s'arriba a la conclusió que la presó és la sanció penal per excel·lència, perquè és present (de diverses maneres, com a pena única, opcional, cumulativa) en el 73,39% dels preceptes penals. I d'aquest 73%, en el 34% dels casos com a pena única i en el 32% com a pena acumulativa, la qual cosa implica que en la majoria de casos en sentència s'imposarà una pena de presó.

Abans de tractar amb cert detall l'evolució concreta del sistema de penes alternatives dissenyat en el CP de 1995 val la pena de resumir-ne en un esquema el funcionament general.

Com es pot observar en l'esquema següent, la imposició d'una pena alternativa a la presó es pot deure a una decisió legislativa (el legislador decideix castigar amb una pena diferent de la presó determinats delictes, sia amb caràcter únic –per exemple, l'art. 244 CP– o com a opció a la pena de presó –per exemple, l'art. 379 CP–) o es pot traslladar a l'arbitri del jutge o tribunal. Això últim passa en els casos en què la llei preveu una pena de presó per al delicte que ha comès la persona però dóna opció al jutge de suspendre o substituir aquesta pena de presó.

Pel que fa a l'evolució concreta del sistema de penes alternatives a la presó a Espanya, a efectes explicatius, el més adequat és analitzar encara que sigui breument el procés que ha experimentat cada pena alternativa.

(1) Solament si l'infractor és responsable. Si l'infractor és imputable: mesures de seguretat. Si és semiimputable: possibilitat d'imposar mesures de seguretat en comptes de la pena.

1) La suspensió de la pena de presó (art. 80 i seg.)

La suspensió de la pena de presó, en la modalitat genèrica prevista en l'article 80 i seg. per a delinqüents primaris condemnats a penes de presó que no superen els dos anys, ha tingut una notable aplicació per part dels nostres tribunals penals.

En aquest sentit, encara que en rigor el compliment dels requisits previstos en l'article 81 del CP (primarietat delictiva, pena de presó no superior a dos anys i compliment de la responsabilitat civil) no obliga els jutges a concedir la suspensió de la pena (ja que l'art. 80.1 diu clarament que els jutges o tribunals "poden deixar en suspens"), en la pràctica es constata una tendència de la judicatura cap a l'aplicació generosa d'aquest mecanisme. Generosa en el

sentit que constatats els requisits de l'article 81 del CP no se sol indagar, tal com sembla que exigeix l'article 80, la "perillositat criminal del subjecte", i es concedeix automàticament la suspensió de la pena de presó.

Això és el que ens indiquen les dades trobades per la recerca de Cid i Larrauri (coords., 2002):

Antecedents penals	Tipus de pena alternativa possible	Percentatge de casos en què s'ha acceptat (sobre casos possibles)
Condemnats sense antecedents*	Suspensió ordinària de la pena i <i>probation</i>	84%
Condemnats amb antecedents*	<i>Probation</i> per a drogodependents	38%
	Substitució de la pena privativa de llibertat per una multa o TBC (amb <i>probation</i> afegida o sense)	12%

Font: Cid, Larrauri i altres (2002). * *Antecedents* equival a 'antecedents vius' (abans de la comissió del delictes i no cancel·lats)

Antecedents penals de l'infractor	Suspensió	Presó
Historial net	98,5%	1,5%
Antecedents cancel·lats o cancel·lables	55,5%	44,5%
Antecedents posteriors	44%	56%
Total d'infractors	84,2%	15,8%

Font: Cid i Larrauri (coords.) (2002, pàg. 66-68)

Com es pot apreciar, en el cas de delinqüents que compleixen el requisit legal relatiu a l'absència d'antecedents ("vius"), la resposta majoritària dels jutges és concedir-la (84%). I si es tracta de condemnats amb un historial "net", l'execució de la pena de presó és absolutament excepcional (1,5%), probablement perquè els jutges consideren que aquest és el cas genuí de **delinqüent primari**. Per tant, es pot concloure, com ja vèiem més amunt, que la suspensió general de la pena prevista en l'article 80 i seg. del CP ha estat un mecanisme d'èxit a l'hora d'evitar el recurs a presó per a delictes de menys gravetat.

2) La suspensió especial per a drogodependents (art. 87 CP)

No és tan optimista el judici que s'ha de fer sobre l'aplicació del mecanisme previst en l'article 87 del CP, consistent en la suspensió especial de la pena en cas de drogodependents (anomenada també *probation* perquè és una suspensió de la pena amb l'obligació de sotmetre's a un programa de tractament). En aquest cas, com es pot apreciar en les dades ressenyades més amunt, la resposta majoritària dels jutges no s'inclina per concedir-la sinó més aviat per denegar-la.

Com a hipòtesis explicatives d'això se sol apuntar la dificultat d'acreditar les exigències específiques d'aquesta suspensió (delinqüència comesa a causa de l'addicció a les drogues i submissió a programa de deshabitació) i certa cultura judicial inclinada a considerar la suspensió de la pena de presó com un mecanisme dissenyat per a delinqüents primaris (que no sol ser el perfil del delinqüent toxicòman), malgrat que la llei no exigeix aquesta condició en aquests supòsits.

3) La substitució de la pena de presó (art. 88 CP)

S'ha de fer un judici semblant del mecanisme de la substitució de la pena de presó previst en l'article 88 del CP, que segons les dades de què disposem ha tingut una aplicació fins i tot inferior que la suspensió de pena per als drogo-dependents. Aquí se sol apuntar com a explicació d'aquest fracàs la rigidesa dels mòduls de conversió previstos pel legislador, que amb prou feines porten alternatives d'excessiva durada i per això són molt difícils de gestionar i complir.

4) La pena de multa

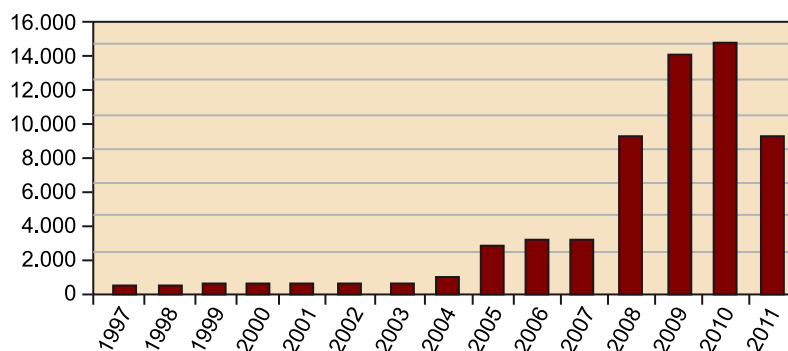
En el nostre sistema la pena de multa ha tingut el paper de pena alternativa per excel·lència pel que fa al percentatge d'imposició d'aquesta pena. No obstant això, també hem vist que la multa és lluny de l'èxit que ha tingut en altres països, en particular Alemanya, com a pena alternativa que eviti efectivament el recurs a presó en la majoria de casos.

Probablement, una de les causes del modest èxit de la pena de multa en el nostre sistema és que en realitat no s'ha arribat a aplicar mai el sistema dissenyat originàriament en el CP de 1995 anomenat **de dies-multa**. Aquest sistema, amb l'objectiu d'assegurar la igualtat d'impacte de la multa i per tant l'eficàcia com a sanció penal, es basa a esbrinar prèviament la capacitat econòmica del penat, per a graduar així la quantitat dinerària concreta de la multa en funció d'aquesta capacitat. En la pràctica judicial, però, la recerca de la capacitat econòmica que es duu a terme és molt deficient, de manera que s'ha tendit a aplicar sistemàticament quotes de multa baixes (entorn de 6 a 10 euros al dia), la qual cosa ha desembocat finalment en la imposició de penes de multa d'escassa quantia. Això ha tret credibilitat a la pena de multa com a autèntica alternativa a la pena de presó, perquè és freqüent que les multes administratives siguin més quantioses que les penals.

5) La pena de treballs en benefici de la comunitat (art. 49 CP)

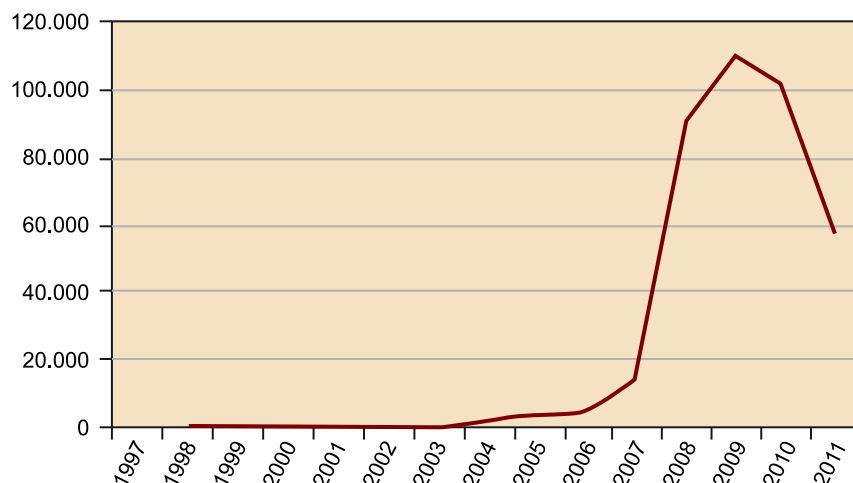
La pena de treballs en benefici de la comunitat (TBC) va ser una de les apostes noves del CP de 1995 pel que es refereix a les penes alternatives a la presó. La veritat, però, és que durant els primers anys de vigència d'aquest codi penal el paper que va tenir va ser purament testimonial, tal com es pot apreciar en els gràfics següents:

Figura 14. Dades de TBC a Catalunya

Font: Generalitat de Catalunya (dades de demandes de compliment)

Figura 15. Dades de TBC a Espanya. Nombre de penes imposades

Font: INE (penes imposades en condemna)

Com es pot apreciar, és només a partir de 2004 quan la pena de TBC comença a arribar a xifres apreciables, fins a acabar essent a partir de 2008 la tercera pena en importància numèrica, i superar així la xifra de 100.000 condemnes a TBC anuals. Aquest ascens imparable de la pena de TBC a partir de 2004 té a veure en gran manera, primer, amb les reformes penals en l'àmbit de la violència de gènere (vegeu més amunt les dades d'Antón i Larrauri) i, segon, sobretot, amb la reforma de 2007 en l'àmbit dels delictes contra la seguretat viària, ja que s'imposa com a pena per a aquests delictes presó o bé multa i TBC. De fet, amb això el TBC ha estat a punt de "morir d'èxit", perquè el volum tan espectacular de condemnes a TBC començava a ser impossible de gestionar per les administracions competents. A això hi respon probablement la reforma penal de 2010 que modifica la pena en els delictes contra la seguretat viària,

ampliant ara l'opció punitiva a presó o multa o TBC. Com veiem en el gràfic, això ha tingut un impacte immediat, rebaixant-se aproximadament a la meitat el nombre de penes de TBC imposades cada any.

6) Els programes formatius (*probation*)

La suspensió de la pena de presó amb l'obligació de sotmetre's a un programa de tractament només s'ha aplicat tradicionalment en el camp de les drogodependències (art. 87 CP), malgrat que en la redacció originària del CP de 1995 ja es preveia que quan la pena suspesa fos la presó el jutge podia atorgar la suspensió condicionant-la a la participació del reu "en programes formatius, laborals, culturals, d'educació viària, sexual i altres de semblants" (art. 83.1.4t.). D'això en donen fe les dades que tenim sobre aplicació al nostre país d'aquests programes formatius:

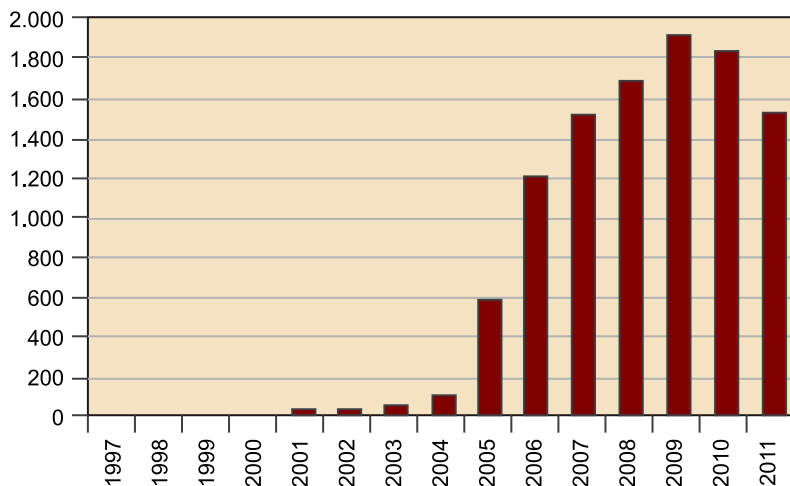
Taula 9. Ús dels programes formatius a Espanya (1996-2007)

Any	AGE (nre.)	Catalunya (nre.)	Espanya (nre.)	Persones condemnades per delicte	% de <i>probation</i> sobre el total de condemnes
1996	4	1	5	110.844	0,0
1997	23	39	62	103.649	0,1
1998	53	93	146	110.672	0,1
1999	66	121	187	99.936	0,2
2000	103	118	221	98.500	0,2
2001	116	110	226	97.847	0,2
2002	132	203	335	102.031	0,3
2003	81	291	372	119.979	0,3
2004	130	372	502	134.053	0,4
2005	548	955	1.503	128.927	1,2
2006	2.074	1.720	3.794	142.746	2,5
2007	3.116	2.118	5.234	135.224	3,9

Font: Cid (2009, pàg. 70)

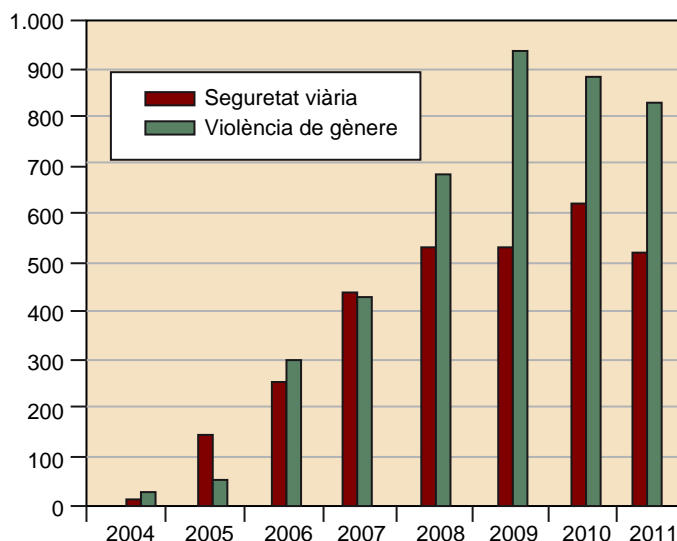
Com es pot observar, torna a ser a partir de 2004 quan es produeix un augment significatiu en el nombre de condemnes a participar en programes formatius al nostre país. Aquest augment, sens dubte, està lligat al desenvolupament dels programes formatius en l'àmbit dels delictes de violència de gènere i, més endavant, en el relatiu als delictes contra la seguretat viària. Això es pot apreciar clarament en les dades següents més actualitzades referides a Catalunya (també podeu confrontar dades esmentades de l'estudi d'Antón i Larrauri).

Figura 16. Dades de programes formatius a Catalunya (demandes de compliment)

Font: Generalitat de Catalunya

Figura 17. Penats a programes formatius a Catalunya

Font: Generalitat de Catalunya

2.4. Problemàtica de les penes alternatives a la presó a Espanya

2.4.1. Desempresonar o augmentar la xarxa penal?

El problema fonamental que ha d'afrontar un sistema de penes alternatives a la presó és l'eficàcia per a comportar-se com a tal, això és, com un mecanisme que eviti realment el recurs a la presó per un determinat tipus de delinqüència o delinqüents.

Perquè això sigui així s'han d'evitar els fenòmens següents:

a) L'extensió del control penal (*net widening*)

Una de les primeres crítiques o problemes que van haver d'afrontar els sistemes de penes alternatives a la presó va ser el fet, constatat per certes recerques empíriques, que les penes noves no s'aplicaven al seu públic real⁹, sinó que s'imposaven a persones que, abans d'haver-hi aquestes penes alternatives, no haurien rebut igualment una pena de presó –se'ls hauria imposat, per exemple, una multa, o de fet, les forces policials haurien derivat el seu cas a solucions informals (reprimenda, caució, etc.).

⁽⁹⁾Això és, a les persones que haurien estat condemnades a presó si no hi hagués hagut aquestes alternatives.

L'efecte *net widening*¹⁰ ja va ser assenyalat ben aviat per Stanley Cohen, segons el qual, quan les noves penes alternatives s'apliquen en supòsits que abans eren "processats" informalment pel sistema (per exemple, la policia imposava una advertència informal –*informal warning*– a la persona que trobava furtant en uns grans magatzems), llavors:

⁽¹⁰⁾Literalement, 'extensió de la xarxa'.

"Hi ha un augment del nombre total de persones que entren en el sistema i n'hi ha moltes que són nous «deviants» que no haurien estat processats prèviament (xarxes més àmplies)".

Cohen, 1985 (pàg. 281)

La qüestió és aquesta: ha passat això al nostre país? La introducció de les penes alternatives, lluny d'evitar (i per tant reduir) el recurs a la presó, ha comportat merament una extensió de la xarxa penal?

La resposta a aquesta pregunta és més complexa del que sembla. D'una banda, és evident que, si ens fixem en l'evolució de la població reclusa a Espanya estudiada, les penes alternatives a la presó no n'han evitat l'augment, i en aquest sentit es podria concloure precipitadament que han fracassat com a mecanismes desempresonadors. D'altra banda, però, la qüestió que també ens hem de plantejar és què hauria passat si no hi hagués hagut les penes alternatives a la presó, i la resposta aquí també sembla clara: s'hauria produït un increment molt més gran de la població reclusa al nostre país.

Això és molt clar en el cas del mecanisme de la suspensió de la pena de presó. Com hem vist, els jutges penals han fet un ús generós d'aquesta institució, que sens dubte per això ha permès evitar l'ingrés a la presó d'un nombre considerable de persones. En aquest sentit és indiscutible que la suspensió de la pena de presó ha funcionat de manera efectiva com una alternativa a la presó.

S'ha de matisar més, però, el judici relatiu a les penes de multa i treball en benefici de la comunitat. Això s'ha de fer perquè en moltes ocasions sembla que aquestes penes s'han dissenyat, no com a alternatives a la pena de presó, sinó com a afegits a aquesta pena o com a penes substitutives, no de la presó sinó d'altres penes alternatives.

Un exemple clar d'això és la història del treball en benefici de la comunitat en el rellevant (estadísticament) delictes de conducció sota la influència de l'alcohol o les drogues. En la redacció originària del CP de 1995 aquest delictes es castigava amb pena d'arrest de cap de setmana o multa. En la reforma del CP que va dur a terme la LO 15/2003 s'elimina la pena d'arrest de cap de setmana, que en aquest delictes és substituïda per una pena de presó (de tres a sis mesos). Com es pot veure, si el legislador hagués apostat decididament per les penes alternatives a la presó, l'acció lògica hauria estat substituir la pena d'arrest de cap de setmana per la pena de treballs en benefici de la comunitat. De fet, aquesta pena es preveu per primera vegada en aquest delictes en la mateixa reforma de 2003, però com a afegit (el CP deia "si escau") de la pena de multa. Més endavant, en la reforma del CP que va dur a terme la LO 15/2007 es consolida aquesta configuració del TBC com a afegit a la pena de multa, perquè s'estableix que la pena per haver comès aquest delictes és presó o multa i TBC. La història s'acaba en la reforma de 2010, en la qual, com hem vist, per a evitar el col·lapse per saturació de la pena de TBC es canvia la redacció d'aquest article i es passa a donar al jutge la triple opció entre presó, multa o TBC. Aquesta última redacció sí que permet que el TBC es configuri com una autèntica alternativa a la pena de presó, encara que sembla que ha estat precisament l'amenaça de col·lapse d'aquesta pena el que ha fet que legislador la configuri com a tal i no pas una decidida aposta per un sistema en què la presó sigui vertaderament l'últim recurs.

D'altra banda, a la pregunta sobre si el legislador ha de fer servir les penes alternatives per a ampliar la xarxa penal, incloent-hi conductes que abans eren objecte de reaccions informals o formals alienes al sistema penal, aquí a efectes il·lustratius podríem reflexionar sobre les reformes penals relatives a la violència de gènere i la delinqüència viària.

Pel que fa a la violència de gènere, el canvi substancial esdevingut al nostre país en aquesta matèria es va produir el 2003 (LO 11/2003, art. 153.1 CP) quan es va elevar de falta a delictes el maltractament ocasional, i es va passar a castigar amb pena de presó o TBC. Quan es va plantejar al TC que aquesta reforma implicava la imposició d'una pena desproporcionada (en relació amb la lleugeresa de la conducta castigada: el maltractament ocasional sense resultat de lesió constitutiva de delictes), aquest tribunal va considerar notòriament infundada la qüestió pel fet que:

"[...] el legislador ha combinat aquesta ampliació [sc. de l'àmbit de conductes delictives] amb la posada a la disposició de l'òrgan judicial de ressorts necessaris, com l'alternativa entre la pena de presó o de treballs en benefici de la comunitat, a l'hora de determinar i adequar la pena corresponent en concret a cada forma de manifestació d'aquestes conductes de violència domèstica; això és, per a temperar la sanció penal a l'entitat de les conductes de violència domèstica, que si bé en unes ocasions poden revestir menys transcendència que en d'altres pel que fa al bé jurídic protegit, no per això han de quedar impunes.

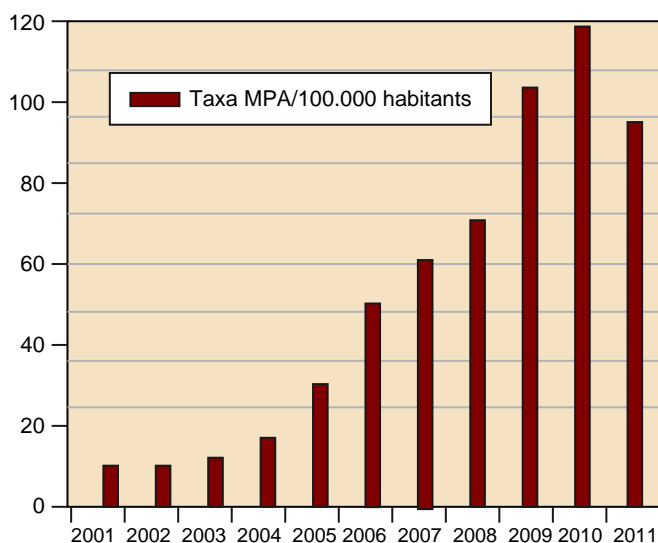
ATC 233-2004

Com es pot observar, el TC té en compte que el delictes nou preveu una pena alternativa a la presó, encara que només com a pena opcional, per considerar adequada l'elevació a la consideració de **delictes** (i no pas d'una mera falta). No comporta, això, acceptar l'extensió de la xarxa penal (de les conductes constitutives de delictes) pel fet de ser possible una pena alternativa a la presó?

En el mateix sentit es podria valorar la reforma que va dur a terme en l'àmbit de la delinqüència viària la LO 15/2007, que, com hem vist, va comportar en definitiva l'elevació a delictes de conductes que abans eren mers il·lícits administratius. Aquesta reforma, com estudiem, ha tingut un gran impacte en l'àmbit de les penes alternatives a la presó, fent augmentar de manera espec-

tacular les condemnes a aquest tipus de penes. En definitiva, però, es tracta de condemnes, la majoria a TBC, que s'apliquen a actes que abans de la reforma no comportaven cap il·lícit penal, i per tant, sens dubte tenim al davant un exemple paradigmàtic d'èxit fictici de les penes alternatives (fictici perquè és un mer augment de la xarxa penal que no disminueix el recurs a la presó).

De tot això en donen fe les dades disponibles a Catalunya relatives a la taxa de persones sotmeses a mesures penals alternatives (que impliquen alguna intervenció de l'Administració, de manera que s'exclouen els supòsits de suspensió ordinària de la pena de presó) per 100.000 habitants:

Font: estadística bàsica. Serveis Penitenciaris, 2011 (Generalitat Catalunya)

Com es pot observar, a partir de 2004 aquesta taxa ha augmentat de manera molt rellevant, i el 2010 s'ha situat a un nivell semblant a la taxa de reclusos per 100.00 habitants. Per tant, certament, al nostre país la "xarxa penal" s'ha ampliat no fa gaire, i en això hi han tingut un paper protagonista les penes alternatives a la presó.

b) L'augment d'intensitat de la reacció penal

El mateix Stanley Cohen també va assenyalar que un sistema de penes alternatives podia significar, en la pràctica, que la persona condemnada rebés una sanció de més intensitat que la que se li hagués imposat si no hi hagués hagut les penes alternatives noves.

En concret, per exemple, si qui hagués estat condemnat a una simple pena de multa ara rebés una pena de treball en benefici de la comunitat o una pena de llibertat vigilada amb una supervisió intensiva, el nou sistema de penes alternatives, segons Cohen, lluny de reduir l'ús de la presó, el que implica és l'augment de la intensitat de la reacció penal (les "xarxes" no solament s'amplien sinó que es fan més "denses").

Amb la voluntat de reduir la presó i finalment la intensitat del control penal, com a resultat tindríem doncs tot el contrari: les penes alternatives contribuirien a fer que hi hagués un sistema penal més coactiu.

Al nostre país, l'exemple de les sancions penals en l'àmbit de la delinqüència viària ens pot tornar a servir d'il·lustració. El delictes clàssic en aquest sector (la conducció sota la influència de begudes alcohòliques) estava castigat en la redacció originària del CP (1995) amb pena d'arrest de cap de setmana o multa. Els jutges penals aplicaven de manera majoritària la pena de multa. Les reformes penals posteriors d'aquest delictes dutes a terme el 2003 i 2007 van implicar un augment de la severitat del càstig perquè la multa s'imposa a més acompanyada d'un TBC.

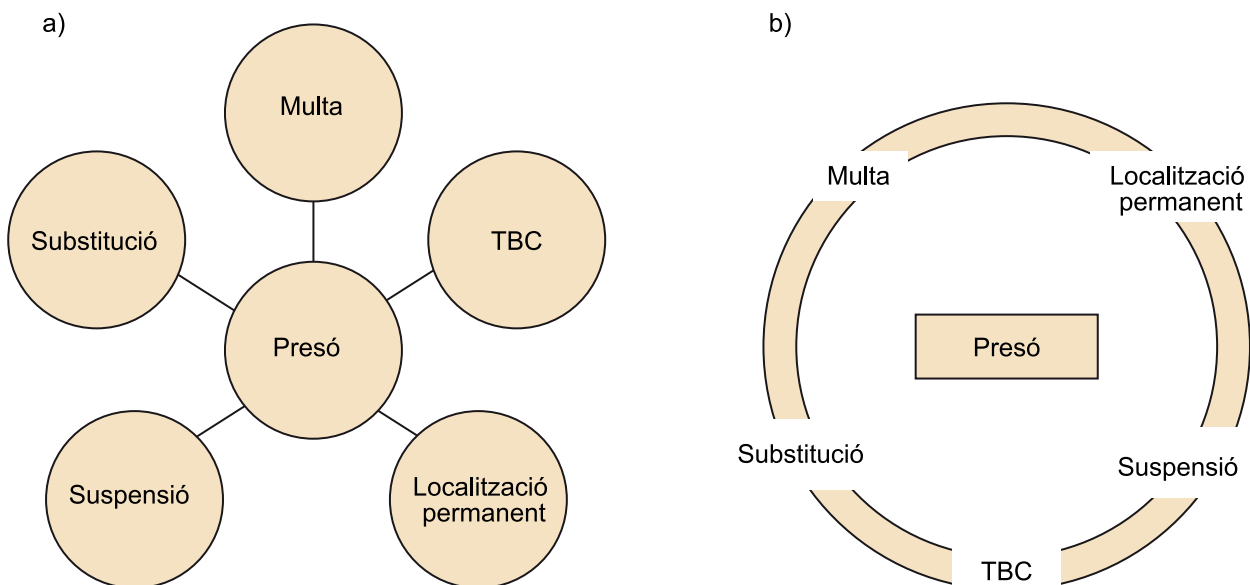
c) L'efecte desplaçament entre les penes alternatives a la presó

Un altre "efecte pervers" d'un sistema de penes alternatives, molt lligat amb els dos anteriors, és el que podem anomenar **efecte desplaçament**.

Quan parlem de desplaçament de les penes alternatives a la presó ens referim al fet que hi ha penes alternatives dissenyades per a desplaçar i així reduir la presó que poden estar funcionant en la pràctica com a mers substitutius d'altres penes alternatives a la presó. Amb això, el desplaçament no seria de la presó sinó que es produiria entre les alternatives mateixes.

Expressat gràficament:

Figura 18. Efecte desplaçament entre penes alternatives a la presó: a) inexistència de desplaçament; b) existència de desplaçament

En el supòsit a), les penes alternatives troben el camp d'aplicació en l'univers de casos que, si no hi hagués aquestes penes, significarien l'ingrés a la presó de la persona. Per tant, aquí estarien genuïnament desplaçant a la presó i no pas desplaçant-se entre unes i altres. Així, aquest cas seria l'objectiu genuí de les penes alternatives a la presó.

En el supòsit b), sí que es produeix desplaçament entre penes alternatives a la presó, ja que, per exemple, la figura (imaginària) mostraria que el TBC s'aplica en casos en què s'acordaria la suspensió o substitució de la pena, però no la presó, de manera que aquesta pena alternativa no tindria un efecte reductor de la presó.

Un exemple de la problemàtica de què tractem es pot trobar a Anglaterra. En concret, en la doctrina penal anglosaxona s'ha advertit que la proliferació de penes alternatives a la presó no ha pas de conduir per força a una reducció de l'ús de la presó, ja que es pot ben produir un simple efecte de desplaçament entre penes alternatives. És a dir: s'aplicaria una pena alternativa en lloc d'una altra i no per tant en lloc de la presó, tal com hauria de passar.

En concret, en el cas d'Anglaterra, Ashworth (2000, pàg. 264), per exemple, assenyala que l'augment de les *community sentences* ha vingut acompanyat d'un augment paral·lel de l'ús de la presó, de manera que aquest autor conclou que "el desplaçament no ha estat, doncs, de la presó, sinó de la suspensió de la sentència i de la multa". Això és, segons assenyala també aquest autor, en la pràctica, hi ha unes penes alternatives (*probation, community service, combination orders*, etc.) que s'apliquen, no en lloc de la presó, sinó d'altres penes alternatives.

Com hem vist, també ha passat una cosa semblant al nostre país, on les dades mostren que l'augment tan important de la pena de TBC en els últims anys no ha estat a costa de la presó, sinó d'altres penes alternatives o de sumar-se a aquestes altres penes.

El desplaçament entre penes alternatives és un fenomen que mereix una atenció especial dels criminòlegs, perquè pot ben passar que la pena desplaçada sigui un alternativa menys coactiva i per tant que el desplaçament constitueixi a més un cas d'ampliació de la intensitat del control penal (*thinning the mesh*).

Es pot veure un exemple concret, respecte de la desapareguda pena de cap de setmana, a Varona (2004). En síntesi, en aquest treball es mira de demostrar que en la pràctica l'AFS substituïa no la pena de presó sinó altres penes alternatives a la presó, a més de ser de menys severitat (la multa i el treball en benefici de la comunitat). Això, segons l'autor, es devia a la deficient configuració legal de la pena d'AFS en el codi penal i d'altra banda a una pràctica judicial que (conscientment o inconscientment) feia servir l'AFS com un mitjà de control social particularment repressiu sobre la petita delinqüència contra el patrimoni, duta a terme per persones amb cert historial criminal i que pertanyien a classes socials marginades.

d) Discurs i realitat: la diferència entre la voluntat legislativa i la realitat pràctica de l'Administració de justícia

Un problema ulterior, molt comú, que es pot apreciar en els sistemes de penes alternatives és la gran diferència que hi ha entre la voluntat legislativa (aparent) plasmada en els codis o lleis penals i els mitjans de què es dota l'Administració de justícia per a desenvolupar les seves previsions.

En concret, ens referim a la qüestió de la falta de mitjans (humans i materials) que s'observa en molts països per a aplicar de manera adequada les penes alternatives a la presó.

En particular, aquest problema s'observa amb tota cruesa als països llatinoamericans, en les legislacions penals dels quals hi ha un ampli ventall de penes alternatives, que malgrat això en la pràctica són absolutament desconegudes a causa de la falta de mitjans per a posar-les en funcionament.

Així, per exemple, una pena com el treball en benefici de la comunitat exigeix tot un seguit de suport institucional (localització de llocs de treball, convenis amb les institucions que els poden dur a terme, personal per al seguiment d'aquesta pena, etc.), que excedeix els mitjans penals tradicionals (centrats en l'establiment penitenciari). Sense aquest suport institucional és il·lusori pensar que les penes alternatives, pel simple fet d'estar contingudes en la legislació penal, s'aplicaran sense més ni més.

Taula 10. Comparativa sobre la imposició dels TBC a Catalunya i Espanya

Any	Espanya	Catalunya
1997	158	77
1998	435	184
1999	734	281
2000	925	306
2001	859	244

Font: Subdirecció General de Medi Obert (Departament de Justícia) i memòries anuals de la Direcció General d'Institucions Penitenciàries

En definitiva, hem de prestar una atenció especial a l'aplicació real de les penes alternatives per a evitar confondre "discurs" i realitat sobre aquestes penes, i per a poder identificar en quins casos efectivament la inaplicació d'aquestes penes respon a problemes conjunturals com l'assenyalada falta de mitjans, o a altres qüestions estructurals més problemàtiques (per exemple, falta de credibilitat per al legislador, per als jutges, etc.).

2.4.2. Hi ha un model de penes alternatives a Espanya?

Fins aquí hem vist l'evolució del sistema de penes alternatives a Espanya, que, de la mateixa manera que la presó, ha experimentat un gran augment en temps recents. Per acabar aquest mòdul volem plantejar si aquesta evolució respon a un model concret o no. Com hem vist més amunt, hi ha diversos models explicatius de les penes alternatives a la presó, en funció de l'objectiu primari que n'ha de guiar el desenvolupament i l'aplicació. La qüestió és si al nostre país, del desenvolupament experimentat pel sistema de penes alternatives, en podem deduir la "pertinença" a un o altre dels models que hem estudiat.

Delegats d'execució de mesures

A Catalunya hi ha vuitanta-sis delegats d'execució de mesures (dades de 2012), que són les persones encarregades d'elaborar i gestionar aquestes mesures, i per tant les responsables que es compleixi el manament judicial. De fet, l'aposta que va fer tan aviat l'Administració catalana per la gestió de les penes alternatives és el que sembla que explica les xifres més altes (percentualment) d'aplicació d'aquestes mesures a Catalunya en els primers anys de vigència.

Segons la nostra opinió, si hi ha una característica fonamental d'aquesta evolució és l'augment de la "intensitat" del sistema. No és només, com hem vist, que s'hagi ampliat enormement el nombre de penes alternatives a la presó aplicades al nostre país, sinó que a més s'ha fet en una línia de més intervenció sobre els penats. En aquest sentit, en el nostre ordenament s'haurien verificat els fenòmens d'extensió i intensificació de la xarxa descrits al seu moment per Cohen.

D'altra banda, aquesta ampliació i intensificació de la xarxa penal en l'àmbit de les penes alternatives es pot interpretar com el trànsit cap a un model rehabilitador o de protecció de la víctima.

Així, encara que el CP de 1995 va voler instaurar un sistema més versàtil de penes alternatives a la presó, la veritat és que durant gran part de la vigència d'aquest codi el sistema punitiu espanyol es podia definir com un sistema, pel que es refereix a la resposta punitiva, de "tot o res". Això és així perquè els penats eren condemnats a complir una pena de presó efectiva o bé se'ls imposava una pena alternativa de baixa intensitat punitiva com la multa (i més després que en la pràctica s'hagi desvirtuat el sistema de dies-multa) o la suspensió ordinària de la pena. Les penes alternatives de més intensitat però també de més potencial rehabilitador com el treball en benefici de la comunitat, i la suspensió de la pena amb obligació de sotmetre's a un programa rehabilitador (programes formatius o *probation*), eren presents en el CP de 1995 però gairebé no es van fer servir.

Certament, el panorama va canviar de manera radical amb les reformes del tractament de la violència de gènere i dels delictes contra la seguretat del trànsit. Com a aspecte positiu es pot dir que amb les reformes esmentades aquestes penes alternatives de més intensitat, com, per exemple, el treball en benefici de la comunitat o els programes formatius, però que tenen cert potencial rehabilitador, van començar a guanyar protagonisme en el nostre sistema penal, i es va consolidar així una espècie de tercera via, entre la presó i la multa o suspensió ordinària de la pena. És cert que aquestes noves penes alternatives rehabilitadores no han estat capaces de produir un efecte desempresonador perquè han anat acompanyades de la incorporació de nous comportaments al Codi penal, i també s'ha constatat que s'han fet servir no en comptes de les penes de presó, sinó més aviat en substitució de les penes alternatives menys intrusives (multa o suspensió ordinària). Malgrat això, però, representen la convicció que en un mitjà comunitari es pot intervenir sobre els factors de risc i sobre les necessitats de la persona sense haver de recórrer a la pena de presó.

Certament, amb la reforma de 2010 sembla que es fa un pas enrere en l'evolució esmentada de les penes alternatives a la presó, perquè com hem vist aquesta reforma ha tingut com a efecte una reducció dràstica d'una de les alternatives que havia guanyat protagonisme en els últims temps: la pena de treball en benefici de la comunitat. No obstant això, pensem que més que

davant d'un canvi "filosòfic" (de retirada de suport al TBC) som davant d'un canvi obligat per dificultats d'aplicació pràctica derivades de la recurrent imprevisió del nostre legislador.

En conclusió, avui dia el nostre sistema de penes alternatives és més complex que el que es va desenvolupar de bon començament amb l'entrada en vigor del CP de 1995. Les reformes en matèria de violència de gènere i delinqüència viària han comportat l'entrada en funcionament de penes alternatives més intensives però amb més potencial rehabilitador i per això també de protecció de la víctima. Esperem que això contribuirà a fer que el legislador del futur les vegi com a opcions viables per a respondre a la delinqüència de manera més diversa que amb la presó, en línia amb el que propugna un model reduccionista.

Resum

Hem començat aquest mòdul amb una anàlisi de l'evolució de la població carcerària a Espanya; això ens ha permès examinar diversos factors que porten a la conclusió que el sistema punitiu espanyol ha experimentat una evolució clarament expansionista durant els últims anys. Aquesta evolució s'ha reflectit en l'ampli protagonisme que s'ha atorgat a la institució de la presó, i hem pogut observar que la taxa de reclusos per habitant ha augmentat exponencialment. Això es deu, d'una banda, a un augment de la delinqüència registrada del nostre país durant la dècada de 1985 a 1994, i de l'altra, a altres factors que cal apuntar per a explicar el creixement de la taxa de reclusos per habitant en la dècada de 2000 a 2009.

L'anàlisi d'aquests factors ha d'encarar el problema relatiu a l'absència de dades fiables sobre delinqüència al nostre país, cosa que ens porta a entendre la necessitat important de les enquestes de victimització com a instrument idoni per a mirar de mesurar la delinqüència real. Amb la finalitat de conèixer la problemàtica del tema objecte d'estudi hem fet referència a diferents enquestes de victimització que ens han permès observar un alt índex de delinqüència en la dècada dels vuitanta i una estabilitat general de la victimització (amb alguns alts i baixos) en els anys posteriors. Així, doncs, la qüestió és saber per què hi ha continuat havent un creixement de la taxa de reclusos. Hem estudiat dues hipòtesis: l'augment en la durada efectiva de les penes de presó, a causa, en gran part, de la reducció de beneficis penitenciaris i, d'altra banda, l'elevació de la pena per a certs delictes que va tenir lloc en el CP de 1995 i en reformes ulteriors. En definitiva, com hem detallat al seu moment, a Espanya es fa un ús excessiu de la pena de presó, i això és degut, en realitat, a polítiques policials, judicials o legislatives i no pas tant a l'evolució de la delinqüència en si mateixa, perquè no hi ha una relació directa entre taxa de delinqüència i taxa de població reclusa.

Finalment, per a acabar d'entendre l'evolució de la pena de presó a Espanya és important estudiar el tipus de delinqüència i de delinqüents que ocupen les presons. Així, hem pogut constatar que la majoria de delictes pels quals s'està a la presó són delictes contra el patrimoni i contra la salut pública. Així mateix hem fet referència a l'espectacular augment de la població reclusa estrangera, aspecte que s'ha d'interpretar amb molt de compte per a no arribar a conclusions errònies.

En la segona part del mòdul hem analitzat l'evolució del sistema de penes alternatives a la presó al nostre país. En primer lloc, hem fet un recorregut històric pels diferents arguments de defensa de la presó i les crítiques posteriors a aquests arguments, cosa que ha portat a la configuració d'aquestes penes alternatives. Respecte al fonament de les penes alternatives a la presó hem estudiat

diversos models i els principals problemes que presenten: el model rehabilitador, que advoca per l'ús d'aquestes mesures quan siguin més adequades per al condemnat perquè l'ajuden en la rehabilitació; el model proporcionalista, que defensa aquestes penes enfront del concepte de severitat de la presó; i finalment un model enfocat a la protecció de la víctima. Hem vist que aquests models no han pas de ser excloents ja que, en certa manera, es poden conjugar.

Finalment, hem analitzat el model espanyol vigent respecte a les penes alternatives a la presó, que són la suspensió de la pena de presó (un mecanisme de molt èxit, excepte en els casos de suspensió especial per a drogodependents), la tradicional pena de multa (la pena alternativa per excel·lència), i la inclusió en el CP de 1995 dels treballs en benefici de la comunitat (amb rellevància a partir dels últims anys), i mecanismes que haurien d'evitar el recurs a la presó, com la substitució de penes (amb una aplicació residual).

Respecte a la problemàtica concreta que plantegen aquestes penes alternatives a la presó, hem observat que perquè el sistema funcioni s'ha de procurar que posar-les en pràctica eviti realment el recurs a la presó per a determinat tipus de delinqüència o delinqüents, intentant que no es produeixin fenòmens com l'extensió del control penal, l'augment d'intensitat de la reacció penal, l'efecte desplaçament entre les penes alternatives a la presó i el problema del discurs i la realitat, que vol evitar que el model de penes alternatives a la presó quedi en paper mullat.

Exercicis d'autoavaluació

1. Quin instrument és més recomanable per a mirar de mesurar la delinqüència real?

- a) Les xifres policials sobre delinqüència registrada.
- b) Les enquestes de victimització.
- c) Les dades sobre presons.
- d) Les dades sobre procediments judicials.

2. Estadísticament, les persones condemnades conforme a l'antic Codi penal complien una condemna inferior a la imposada pel jutge, a causa...

- a) dels beneficis penitenciaris de reducció de la pena.
- b) del poc control penitenciari.
- c) de l'alt percentatge de presos evadits.
- d) de l'activitat governamental, que era molt propensa a indultar els presos condemnats per penes menys greus.

3. En relació amb la població condemnada amb penes de presó, quin tipus de delictes és el més comú a les presons espanyoles actuals?

- a) Delictes contra la llibertat sexual.
- b) Delictes contra la vida.
- c) Delictes contra l'Administració de justícia.
- d) Delictes contra el patrimoni.

4. Quin dels factors següents ha estat més significatiu en l'evolució de la pena de presó al nostre país en l'última dècada?

- a) L'augment de la població reclusa espanyola.
- b) L'augment de la població reclusa més gran vint-i-cinc anys.
- c) L'augment de la població reclusa estrangera.
- d) Cap de les respostes anteriors no és correcta.

5. Què estudia la concepció àmplia de les penes alternatives a la presó?

- a) Totes les respostes al delictes que no impliquen privació de llibertat en una institució penitenciària.
- b) Únicament el mecanisme de la suspensió de la pena.
- c) Solament el mecanisme de la substitució de la pena.
- d) Les respostes b i c són correctes, perquè tant una mesura com l'altra són les que preveu específicament la llei penal.

6. A la fi del segle XIX, l'escola positiva va posar en primer pla del debat criminològic...

- a) la defensa liberal de la presó com a eix incapacitador per al delinqüent.
- b) la submissió de les classes marginals.
- c) l'ideal de la rehabilitació, pel qual la presó s'oferia com un espai idoni per a aconseguir-la.
- d) el principi de proporcionalitat perquè la pena fos graduable i divisible.

7. L'eficàcia del sistema de penes alternatives a la presó resideix...

- a) en un mecanisme d'extensió del control penal.
- b) a evitar la presó per a determinat tipus de delinqüència o delinqüents.
- c) a aconseguir una reacció penal més intensa.
- d) Totes les respostes anteriors són correctes.

8. El model proporcionalista de les penes alternatives a la presó propugna...

- a) establir un sistema de sancions penals en el qual la pena de presó no sigui considerada la pedra angular del sistema, apta, doncs, per a la majoria de delictes.
- b) graduar el sistema de sancions d'acord amb la gravetat dels comportaments.
- c) establir les penes alternatives com a sancions principals per als delictes de gravetat baixa i intermèdia.
- d) Totes les respostes anteriors són correctes.

9. Quina de les penes alternatives següents ha tingut històricament una notable aplicació en els nostres tribunals penals?

- a) La suspensió de la pena.
- b) La substitució de la pena.
- c) Els treballs en benefici de la comunitat.
- d) La suspensió especial de la pena per a drogodependents.

10. La suspensió de la pena de presó amb l'obligació de sotmetre's a un programa de tractament només ha estat aplicada tradicionalment en el camp...

- a) dels delictes sexuals.
- b) de les drogodependències.
- c) dels delictes contra la seguretat viària.
- d) dels delictes contra el medi ambient.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. b

2. a

3. d

4. c

5. a

6. c

7. b

8. d

9. a

10. b

Glossari

condemna penal *f* Imposició d'una pena per mitjà d'una sentència ferma.

CP *m* Codi penal.

enquestes de victimització *f/pl* Mètode d'enquesta per a avaluar els impactes de la victimització en els ciutadans.

Enquesta social europea *f* Enquesta que recull informació sobre opinions i actituds dels ciutadans de la Unió Europea.

EU *f* Unió Europea (European Union).

Eurostat *m* Oficina Estadística de les Comunitats Europes.

INE *m* Institut Nacional d'Estadística.

llibertat condicional *f* Modalitat d'execució de la pena de presó fora de l'establiment penitenciari, que implica la llibertat anticipada o sortida de la presó abans que s'hagi complert íntegrament la pena de presó, amb una sèrie de condicions.

mesura cautelar *f* Conjunt d'actuacions "encaminades a l'assegurament del judici i a l'efectivitat de la sentència que es dicti" (Gómez Orbaneja).

tercer grau penitenciari *m* Grau que s'aplica als interns que, per les seves circumstàncies personals i penitenciàries, estiguin capacitats per a dur a terme un règim de vida en semilibertat.

Bibliografia

Antón García, L.; Larrauri Pijoan, E. (2009). "Violencia de género ocasional: un análisis de las penas ejecutadas". *Revista Española de Investigación Criminológica* (núm. 7, art. 2).

Ashworth, A. (2000). *Sentencing & Criminal Justice* (3a. ed.). Londres: Butterworths.

Barquín Sanz, J.; Luna del Castillo, J. de Dios (2012). "En los dominios de la prisión. Distribución numérica de las penas en el código y en la justicia penal". *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología* (núm. 14-16).

Beccaria, C. (1774). *De los delitos y de las penas* (citació de l'edició d'Alianza Editorial, 1994).

Bentham, J. (1822). *El panóptico* (citació d'*El panóptico* [2a. ed.]). Madrid: La Piqueta, 1989, "Genealogía del Poder".

Cid Moliné, J. (1999). "El sistema de penas desde una perspectiva reduccionista: alternativas a la pena de prisión". A: E. Larrauri (ed.). *Política Criminal* (pàg. 119-148). Madrid: Consejo General del Poder Judicial.

Cid Moliné, J. (2008). "El incremento de la población reclusa en España entre 1996-2006: diagnóstico y remedios". *Revista Española de Investigación Criminológica* (núm. 6).

Cid Moliné, J. (2009). *La elección del castigo*. Barcelona: Bosch.

Cid Moliné, J.; Larrauri Pijoan, E. (1997). "Introducción". A: J. Cid; E. Larrauri (coords.). *Penas alternativas a la prisión* (pàg. 9-35). Barcelona: Bosch.

Cid Moliné, J.; Larrauri Pijoan, E. (2005). "Penas alternativas y delincuencia violenta". A: J. Cid; E. Larrauri (coords.). *La delincuencia violenta: ¿prevenir, castigar o rehabilitar?* (pàg. 13-44). València: Tirant lo Blanch.

Cid Moliné, J.; Larrauri Pijoan, E.; Escobar Marulanda, G.; Lahoz López, J.; López y Ferrer, M.; Tébar Vilches, B.; Varona Gómez, D. (2002). *Jueces penales y penas en España*. València: Tirant lo Blanch.

Cohen, S. (1985). *Visions of Social Control*. Cambridge: Polity Press.

García España, E. i altres (2010). "Evolución de la delincuencia en España: análisis longitudinal con encuestas de victimización". *Revista Española de Investigación Criminológica* (núm. 8, art. 2).

González Sánchez, I. (2011). "Aumento de presos y código penal. Una explicación insuficiente". *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología* (núm. 13, art. 4).

Jehle, J.-M. (2005). *Criminal Justice in Germany, Facts and Figures* (4a. ed.). Berlín: Ministerio de Justicia.

Luque Reina, M. E.; Ferrer Puig, M.; Capdevila i Capdevila, M. (2005). "La reincidència penitenciària a Catalunya". *Documents de Treball*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Mair, G. (2004). "Diversionary and non-supervisory approaches to dealing with offenders". A: A. Bottoms; S. Rex; G. Robinson (eds.). *Alternatives to Prison* (pàg. 144-148). Culompton: Willlan.

Tamarit Sumalla, J. M. (2007). "Sistema de sanciones y política criminal. Un estudio de Derecho comparado europeo". *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología* (núm. 9, art. 6).

Télez Aguilera (2005). "Las alternativas a la prisión en el derecho español (una visión panorámica con ideas para matar a la mala hierba de la inseguridad jurídica)". *La Ley Penal, Revista de Derecho Penal, Procesal y Penitenciario* (núm. 21, any II).

Varona Gómez, D. (2004). "El arresto de fin de semana: lecciones a aprender de su breve historia (sobre las razones y excusas para su reforma)". *Revista de Derecho Penal y Criminología* (vol. 13, pàg. 47-80).

Villamiriel Presencio, L. P. (2004, dimarts, 4 de maig). "La Comisión Técnica de reforma del sistema de penas y la reforma penal del año 2003". *La Ley*.

Wasik, M.; Hirsch, A. von (1998). "Non-Custodial Penalties and the Principles of Desert". *Criminal Law Review* (núm. 555).

Weigend, T. (2001). "Sentencing and punishment in Germany". A: M. Tonry; R. S. Frase (ed.). *Sentencing and sanctions in western countries* (pàg. 188-221). Nova York: Oxford University Press.